

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ
ΔΙΕΘΝΕΣ ΚΕΝΤΡΟΝ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΚΛΑΣΣΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΣΕΙΡΑ ΠΡΩΤΗ: ΑΡΧΑΙΟΤΗΣ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ

55

ΝΕΣΤΟΡΟΣ Ε. ΚΟΥΡΑΚΗ

Ἄριστ. Πτυχιούχου Νομικῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

ΑΝΤΙΘΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΡΜΟΝΙΑ

ΑΘΗΝΑΙ

1971

Διεύθυνσις:
Ἑλληνικὴ Ἀνθρωπιστικὴ Ἐταιρεία
Ὁδὸς Καρνεάδου 26, Ἀθῆναι (139)
Τηλ. 720-909

A d d r e s s
Hellenic Society for Humanistic Studies
26, Karneadou Street, Athens (139).
Telephone: 720-909

Διάγραμμα Ὑλης: 1. Ἡ ζωὴ ὡς κίνησις μεταξὺ ἀντιθέσεων. 2. Ἀνάγκη συζεύξεως τῶν ἀντιθέσεων καὶ ἐπιτεύξεως ἁρμονίας. 3. Διάκρισις τῆς ἁρμονίας ἀπὸ συναφεῖς ἐννοίας. 4. Περιπτώσεις συγκεκριμένων ἐπὶ μέρους ἁρμονιῶν. 5. Διαβάθμισις τῶν ἐπὶ μέρους ἁρμονιῶν. 6. Ἡ ἁρμονία εἰς τὸν ἐξωτερικὸν καὶ τὸν ἐσωτερικὸν κόσμον τοῦ ἀνθρώπου. 7. Συνάφεια ἐξωτερικῆς καὶ ἐσωτερικῆς ἁρμονίας. Ταύτισις τῶν δύο ἁρμονιῶν. 8. Τὸ ἀπρόσιτον τῆς ἀπολύτου, στατικῆς ἁρμονίας (ἐξωτερικῆς καὶ ἐσωτερικῆς) καὶ ἡ ἀνάγκη ὑπάρξεως δυναμικῆς ἁρμονίας. 9. Ἰδιορρυθμίαι τῆς δυναμικῆς ἁρμονίας. 10. Σχέσις δυναμικῆς καὶ στατικῆς ἁρμονίας πρὸς τὴν πνευματικότητα.

I. ΑΙ ΑΝΤΙΘΕΣΕΙΣ ΚΑΙ Η ΕΞΙΣΟΡΡΟΠΗΣΙΣ ΤΩΝ

1. Ἐὰν ἐπεθύμει τις νὰ διεισδύσῃ εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, θὰ διεπίστωνεν ἴσως ὅτι κατὰ βάθος ὅλα τὰ φαινόμενα ὑπόκεινται εἰς μίαν διηνεκῆ μεταβολήν. Ἡ μεταβολὴ αὐτὴ ἄλλοῦ μὲν εἶναι περισσότερον ἔντονος καὶ ταχεῖα, ἄλλοῦ δὲ ὀλιγώτερον. Ἄλλ' εἴτε ὁ πλανήτης μεταβάλλῃ κατὰ τι τὴν τροχίαν του ἐντὸς διαστήματος δισεκατομμυρίων ἔτων, εἴτε τὸ ἄνθος γίνῃ καρπὸς ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν, εἰς τὴν οὐσίαν πρόκειται περὶ τῆς αὐτῆς ἀενάου κινήσεως, περὶ μιᾶς διηνεκοῦς μεταβολῆς τῶν φαινομένων (1).

(1) Ἡράκλειτος ἐν Πλατ. Κρατύλ. 402A = *Fragm. Vors.* 22 A 8: πάντα ῥεῖ, οὐδὲν δὲ μένει πάντα χωρεῖ, καὶ οὐδὲν μένει καὶ Schopenhauer, *Die Welt als Wille und Vorstellung*, τόμ. I', βιβλ. 2, κεφ. 27. Πρὸβλ. Πινδάρου Ὀλύμπ. εἰς ἐκδ. Bowra, VII, 94 — 95:

*ἐν δὲ μιᾷ μοίρᾳ χρόνον
ἄλλοι' ἄλλοῖαι διαιθύσσοισιν ἀδραι*

Τὸ ἀνωτέρω ἀξίωμα τοῦ Ἡρακλείτου περὶ μιᾶς διηνεκοῦς μεταβολῆς τῶν πάντων, (προκυπτούσης ἐκ τῆς συνεχοῦς διαπάλης τῶν ἀντιθέτων δυνάμεων), κατακτᾷ σήμερον ὅλον ἐν καὶ περισσότερον ἔδαφος εἰς τὴν σφαῖραν τῆς ἐπιστήμης. Διὰ σειρᾶς ὀλης προσφάτων ἀνακαλύψεων, ὡς ἡ περὶ μεταμορφώσεως τῆς ὕλης εἰς ἐνέργειαν καὶ ἀντιστρόφως, ἡ περὶ ἐξαρτήσεως τῶν κληρονομικῶν χαρακτηριστικῶν ἐκ τῆς πάλης τῶν γονιδίων κλπ., συνάγεται τὸ γενικὸν συμπέρασμα ὅτι ὁ κόσμος εἶναι μία «συνεχῶς μεταμορφουμένη διαδικασία ἀπολύτως ἀλληλεξαρτήτων καὶ ἀμοιβαῖα ἐξηγησίμων δυνάμεων», ὁ δὲ νέος ἄνθρωπος μία ὄντοτης ἀνήσυχος, ἐν καταστάσει συνεχοῦς διαπλάσεως, ὄντοτης ἢ ὅποια «ψάχνει μονίμως γιὰ κάτι καινούργιο, μεταπηδᾷ ὀλοέ-

Ἡ μεταβολὴ αὐτὴ ἐνέχει προφανῶς τὴν ἔννοιαν τῆς συνεχοῦς μεταβάσεως ἀπὸ μιᾶς μορφοποιημένης καταστάσεως εἰς ἄλλην, ἔπειτα εἰς τρίτην κ.ο.κ. Αἱ δὲ καταστάσεις αὐταὶ παρουσιάζονται εἰς τὸν ἄνθρωπον μὲ δύο μορφάς: Ἐἴτε ὡς ἐξελικτικὴ πορεία μιᾶς ἀρχικῆς καταστάσεως (2), εἴτε ὡς μετάβασις ἀπὸ τῆς μιᾶς καταστάσεως εἰς τὴν ὅλως ἀντίθετόν της (3). Συνήθως μάλιστα προηγεῖται ἡ δεδομένη ἐξελικτικὴ πορεία, ὅταν δὲ αὕτη φθάσῃ εἰς ἓν σημεῖον ὑπερπληρότητος (π.χ. ἀπόλυτος ἐλευθερία ἐντὸς ἀναρχομένης κοινωνίας), τὴν διαδέχεται ἡ ὅλως ἀντίθετός της κατάστασις (π.χ. ἀπόλυτος πειθαρχία διὰ μέσου δικτατορικῆς διακυβερνήσεως) (4), διὰ τὴν ἀκολουθήσῃ καὶ ἡ νέα κατάστασις μίαν ἀντι-

---

να σὲ νέες ψυχολογικὲς καταστάσεις καὶ ἀσπάζεται συνεχῶς νέα πρότυπα, ιδέες καὶ κριτήρια (βλ. Δημ. [sc. Αἰμ.] Μπουρατίνοῦ, Ἡ σύγχρονη ἐπιστήμη ἀνακαλύπτει τὸν Ἡράκλειτο, εἰς «Δημιουργίες», Σεπτέμβριος 1970|Α'6, σελ. 36).

(2) Ἡράκλειτος ἐν Fragm. Vors. 22 B 31: *πυρὸς τροπαὶ πρῶτον θάλασσα, θαλάσσης δὲ τὸ μὲν ἡμισυ γῆ, τὸ δὲ ἡμισυ πρηστήρ.*

(3) Ἡράκλειτος ἐν Fragm. Vors. 22 B 126: *τὰ ψυχρὰ θέρεται, θερμὸν ψύχεται, ὕγρον ἀναίεται, καρφαλέον νοτίζεται.*

Αἱ ἀντιθέσεις λοιπὸν εἶναι οὐχὶ μόνον ἀλληλεξάρτητοι, ὥστε νὰ μὴ δύναται πχ. νὰ νοηθῇ ἡ ζωὴ ἄνευ τοῦ θανάτου, ἀλλὰ καὶ ἀλληλομετασηματιζόμεναι, τῆς μιᾶς ἀντιθέσεως προκυπτούσης ἐκ τῆς ἄλλης, ἐφ' ὅσον βεβαίως συντρέχουν ὠρισμένοι προϋποθέσεις. Ἀκριβῶς δὲ αἱ ἐσωτερικαὶ ἀντιθέσεις μιᾶς καταστάσεως δημιουργοῦν τὴν κίνησιν καὶ κατευθύνουν τὴν ἐξελίξιν της.

Δὲν ἀποκλείεται βεβαίως καὶ ἡ μορφή τῆς ἀπλῆς διαφοροποιήσεως μιᾶς καταστάσεως πρὸς τὴν μίαν ἢ τὴν ἄλλην κατεύθυνσιν. Δοθέντος ὅμως ὅτι ἡ ἐν λόγῳ μορφή ἐνεργοῦσα ἀσταθμῆτως δυσκόλως δύναται νὰ ληφθῇ ἐκ τῶν προτέρων ὑπ' ὄψιν, αὕτη σκόπιμον δὰ ἦτο ἐνταῦθα ἀπλῶς νὰ ἐπισημανθῇ.

(4) Τὴν σκέψιν ταύτην διετύπωσεν ἐκ τῶν πρώτων ὁ Πλάτων (ἐν Πολιτείᾳ 564A): *ἡ γὰρ ἄγαν ἐλευθερία ἔοικεν οὐκ εἰς ἄλλο τι ἢ εἰς ἄγαν δουλείαν μεταβάλλειν καὶ ιδιώτη καὶ πόλει.* Ἡ δὲ μετάβασις αὕτη ἀπὸ τῆς μιᾶς καταστάσεως εἰς τὴν ἄλλην εἶναι πλέον ἀπότομος ὁσάκις ἡ ἀρχικὴ κατάσταση διατηρεῖται ἐν ἰσχύϊ διὰ τῆς βίας (F. Guicciardini, Storia d'Italia=C.T. Ramage, Familiar Quotations from French and Italian Authors, ἔκδ. Routledge σελ. 463: *È natura degli uomini, quando si partono da un estremo nel quale sono stati tenuti violentemente, correre volonterosamente senza fermarsi nel mezzo all' altro estremo*). Ἄλλ' ἀκριβῶς ἡ εὐχερῆς δυνατότης μεταβάσεως ἀπὸ τοῦ ἐνὸς ἄκρου εἰς τὸ ἄλλο δεικνύει καὶ τὴν μεγάλην ὁμοιότητα μεταξὺ δύο ἄκρων (πρβλ. Ἡράκλειτον ἐν Fragm. Vors. 22 B 103 καὶ Δημόκριτον ἐν Fragm. Vors. 68 B 233), εἰς δὲ τὴν συγκεκριμένην περίπτωσιν μεταξὺ ἀναρ-

στροφον εξελικτικὴν πορείαν καὶ νὰ τὴν διαδεχθῆ ἡ ἀντίθετός της κατά-
στασις. Συνεπῶς καὶ ἡ μορφή τῆς εξελικτικῆς πορείας τὴν ὁποίαν ἀκο-
λουθοῦν αἱ καταστάσεις εἶναι ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει μία μορφή τῆς γε-
νικωτέρας πορείας τὴν ὁποίαν ἀκολουθοῦν αἱ ἀντιθέσεις διαδεχόμεναι ἡ
μία τὴν ἄλλην. Ἡ ζωὴ λοιπὸν κινεῖται μέσα εἰς ἀντιθέσεις (5).

2. Ἐκάστη ἀντίθεσις περιέχει ἐν ἑαυτῇ στοιχεῖα καὶ χρήσιμα πνευμα-
τικῶς, ἔχοντα διάρκειαν καὶ ἐξυψοῦντα τὸν ἄνθρωπον, καὶ βλαβερὰ. Ἡ
ἀνισοσ δὲ συνύπαρξις τῶν στοιχείων τούτων εἶναι ἐκείνη ἡ ὁποία καὶ
καθιστᾷ δυσχερῆ τὴν ἐκάστοτε ἐπιλογὴν μεταξὺ δύο ἀντιθέσεων. Ὅσον
πνευματικωτέρα εἶναι μία ἀντίθεσις, τόσο περισσότερα πλεονεκτήματα (6)
ἐμπεριέχει, δηλ. τόσο περισσότερον πνευματικῶς χρήσιμος δύναται νὰ
φανῆ εἰς τὸν ἄνθρωπον. Μία ὁμῶς μόνον ἀντίθεσις δὲν δύναται νὰ πα-
ράσχη ἅπαντα τὰ δυνατὰ πλεονεκτήματα, τὰ ὁποῖα θὰ ἀνέμενέ τις ἐξ

χίας καὶ τυραννίας. Κατὰ τὴν ἐπιτυχή ἔκφρασιν τοῦ Β ε λ σ τ ι ν λ ἦ (Θού-
ριος, στίχοι 27,28):

*...κ' ἡ ἀναρχία ὁμοιάζει τὴν σκλαβιά·
νὰ ζοῦμε σὰ θηρία, εἰν' πλιὸ σκληρῆ φωτιά*

(5) Δύο ἀντίθετοι καταστάσεις διαφέρουν κυρίως μεταξὺ των ὡς πρὸς
τὴν ἔντασιν τῆς κινητικότητός των: Ἡ μία εἶναι συνήθως ὑπερβολὴ κινητι-
κότητος καὶ ἡ ἄλλη ἔλλειψις κινητικότητος, π.χ. ὁ θρασὺς παρουσιάζει εἰς ὑπερ-
βολὴν τὴν ἰδιότητα ἐκείνην τὴν ὁποίαν ὁ δειλὸς ἔχει κατ' ἔλλειψιν. Καὶ ἐφ'
ὅσον ἡ ζωὴ κινεῖται εἰς ἀντιθέσεις, αἱ ἀντιθέσεις αὗται ἔχουν ἄπλως διαφορὰν
ἐντάσεως, κινητικότητος: ἄλλοῦ ἢ κίνησις γίνεται ταχύτερα, ἄλλοῦ βραδύτερα
(πρβλ. Ἄρι στο τέλους Ἡθικὰ Νικομάχεια II, VI, 16 - 1107a2 ἐπ.). Εἰς τὴν
διαφορὰν ταύτην ὑπὸ μίαν πλέον ἀπόλυτον μορφήν ὑπάγει ὡς φαίνεται ὁ
Heimann K e y s e r l i n g (Reisetagebuch eines Philosophen) τὰς ἐπὶ μέ-
ρους διαφορὰς μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως. Ἐνῶ δηλ. ἡ Δύσις εὐρίσκειται
εἰς τὴν κατάστασιν τοῦ «γίγνεσθαι» καὶ βλέπει τὸ δὴν ὡς ἕνα «πρέπει», ἡ
Ἀνατολὴ εὐρίσκειται εἰς τὸ ὄριον τοῦ «γίγνεσθαι», εἰς τὸ «εἶναι», εἰς τὴν
ἔλλειψιν ἴσως τῆς κινητικότητος (πρβλ. Λ. Π η ν ι ἄ τ ο γ λ ο υ, Ὁ Χέρμαν
Κάιζερλικ καὶ τὸ πρόβλημα Ἀνατολῆ — Δύση, ἐν «Μελέτες», Ἀθήνα 1943
(Ἐετός), σελ. 151 — 157).

(6) Βεβαίως ἡ ἔννοια τοῦ πλεονεκτήματος ἔχει ὑποκειμενισμόν καὶ τὸ
περιεχόμενόν της συνυφαίνεται πρὸς τὸ ἄτομον εἰς τὸ ὅποιον τὸ πλεονέ-
κτημα ἀφορᾷ. Ἀπὸ μιᾶς ὁμῶς γενικωτέρας κατοπτρεύσεως τὰ πλεονεκτήματα
μιᾶς ἀντιθέσεως δύνανται νὰ διαπιστωθοῦν καὶ ἐξωατομικῶς, ἔξω δηλ. ἀπὸ
τὰ πλαίσια καὶ τὰς ἀνάγκας τοῦ συγκεκριμένου ἀτόμου, ἔξω ἀπὸ τὴν ἐπιφά-
νειαν τῆς πραγματικότητος. Ἀλλὰ τότε τὰ πλεονεκτήματα τῶν ἀντιθέσεων
λαμβάνουν ἕνα πνευματικώτερον περιεχόμενον, γίνονται στοιχεῖα πνευμα-

αὐτῆς, ἐκτὸς βεβαίως αὐτῆς ταύτης τῆς ἀντιθέσεως ὕλης — πνεύματος (7) καὶ τῶν συναφῶν πρὸς αὐτὴν ἀντιθέσεων (π.χ. αἰσθητὰ - ὑπεραισθητὰ), αἱ ὁποῖαι πάντως δὲν ἀπαντοῦν εἰς τὸν κόσμον τῶν αἰσθητῶν (8). Καὶ δὲν

τικῶς χρήσιμα καὶ ἡ ἀξία των γίνεται καθολικωτέρα, περισσότερο ἀφθαρτος καὶ διαρκῆς

...σὰν τὸν βράχο ὁποῦ ἀφίνει
κάθε ἀκάθαρτο νερὸ
εἰς τὰ πόδια του νὰ χύνη
ἐγκολόσβυστον ἀφρό,

ὁποῦ ἀφίνει ἀνεμοζάλη,
καὶ χαλάζι καὶ βροχὴ
νὰ τοῦ δέρνουν τὴν μεγάλη,
τὴν αἰώνια κορυφή...

(Διονυσίου Σολωμοῦ, Ὕμνος εἰς τὴν Ἐλευθερίαν, στρ. 29,30).

(7) Περὶ τῶν νεωτέρων ἐξελίξεων τῆς ἐπιστήμης ὡς πρὸς τὴν διάκρισιν ὕλης — πνεύματος βλ. ἐνδεικτικῶς Δημ. Ι. Κουτσογιαννοπούλου, Πνεῦμα: ἀπόπειρα ἐννοιολογικῆς διακριθώσεως ἐν «Ἀθηνᾶ», τόμ. 69ος (1966 — 67), ἰδίᾳ σελ. 57 καὶ 76· περὶ δὲ τῶν ἐκ τῆς διακρίσεως ταύτης ἀπορρεόντων δεμελιωδῶν πνευματικῶν ρευμάτων τῆς ἐποχῆς μας, τ.ξ. τοῦ ὕλισμου καὶ τῆς πνευματοκρατίας (οὐχὶ δὲ ὡς κακῶς λέγεται τῆς ἰδεοκρατίας, ἥτις ἀντιδιαστέλλεται πρὸς τὸν ρεαλισμὸν) βλ. Θεμ. Τσάτσου, Τὰ σύγχρονα πνευματικὰ ρεύματα εἰς τὴν ἐπιστήμην τοῦ Δημοσίου Δικαίου, Ἀθῆναι 1932, σελ. 7 ἐπ. Γενικῶς εἰπεῖν ὕλη καὶ πνεῦμα νοοῦνται μάλλον οὐχὶ ὡς δύο στεγανῶς κεχωρισμένα στοιχεῖα, ἀλλ' ὡς τὰ δύο ἄκρα μιᾶς ἐξελικτικῆς κλίμακος, ἐν τῇ ὁποίᾳ τὸ πνεῦμα συνιστᾷ τὸ «ἀποπνευματωμένον», τὸ ἐξαυλομένον στοιχεῖον τῆς ὕλης, ἐρχόμενον ὡς ἡ ἀπόληξις τῆς μεταπτώσεως τῶν μορφῶν τῆς (Δ. Ι. Κουτσογιαννοπούλου, ὁρ. cit., σελ. 54 — πρβλ. Ἰ. Μ. Δασκαλοπούλου, Περὶ τῆς βαθυτέρας Φύσεως τοῦ Ἐγκλήματος, Ἀθῆναι (1968), σελ. 43, ὡς καὶ Πλάτωνος Τίμαιον 90 A—D). Βασικὸν δὲ πρόβλημα ἀνακῦπτον ἐν προκειμένῳ καὶ ἀπαχολῆσαν ἀνέκαθεν τὴν ἀνθρωπότητα εἶναι τὸ πῶς ἡ ὕλη μεταπίπτει βαθμιαίως εἰς ἐνέργειαν καὶ πνεῦμα. Ὡς λέγει ὁ Goethe εἰς τὸ ποίημά του Bei Betrachtung von Schillers Schädel:

*Was kann der Mensch im Leben mehr gewinnen,
Als dass sich Gott — Natur ihm offenbare?
Wie sie das Feste lässt zu Geist verrinnen,
Wie sie das Geisterzeugte fest bewahre.*

(ἐν Goethe, Selected Verse (Penguin), 1964, σελ. 327).

(8) Αἱ καθ'αὐτὸ ἀντιθέσεις ὡς ἀντιμαχόμεναι δυνάμεις ὑπάρχουν κυρίως εἰς τὸν κόσμον τῶν αἰσθητῶν, ὅπου ἡ ὕλη, οὔσα ἐνδεής, πένης καὶ ὑποχειρία τῆς στερήσεως ἀντιμάχεται ἑαυτὴν (Ἰ. Μ. Δασκαλοπούλου,

δύναται μία αντίθεσις νὰ παράσχη πληρότητα πλεονεκτημάτων διότι αὐτή, ἀποτελοῦσα τὴν μίαν μόνον πλευρὰν τῆς μεταξὺ ἀντιθέσεων κινουμένης ζωῆς⁽⁹⁾, παρουσιάζει ἐκ τοῦ λόγου τούτου ἑλλείψεις τὰς ὁποίας ἀντιστοίχως πληροῖ ἢ ἀντιθετὸς τῆς κατάστασις. Συμβαίνει μάλιστα συνήθως ὥστε τὰ πλεονεκτήματα τῆς μιᾶς ἀντιθέσεως νὰ εἶναι μειονεκτήματα τῆς ἄλλης, καὶ ἀντιστρόφως. Οὕτω π.χ. ὁ μὲν πόλεμος, ἰδίᾳ ὁ βραχυχρόνιος, καθιστᾷ τὸν ἄνθρωπον ἱκανὸν νὰ ἀνανεοῦται⁽¹⁰⁾ ἢ καὶ νὰ θυσιάσῃ τὴν ζωὴν του χάριν ὑψηλοτέρων ἰδανικῶν⁽¹¹⁾, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἀνακόπτει τὴν

---

op. cit., σελ. 50), συλλαμβανομένη δὲ ὑπὸ τῶν αἰσθήσεων καθίσταται ἀποσπασματικῶς μόνον καὶ ἀντιφατικῶς γνωστή, δοθέντος ὅτι αἱ αἰσθήσεις ἄνευ τῆς συνδρομῆς τοῦ νοῦ ἀδυνατοῦν νὰ ἀχθοῦν εἰς εὐρυτέραν ἀντίληψιν τῶν πραγμάτων κατ' ἑκτασιν καὶ κατὰ βάθος, ὥστε νὰ ἀρδοῦν αἱ ἀντιφάσεις (πρβλ. Χρ. Ἀ ν δ ρ ο ὑ τ σ ο υ, Ἡ τοῦ Πλάτωνος Θεωρία τῆς Γνώσεως, Ἀθῆναι 1902 σελ. 46 ὡς καὶ Νέστορος Κορυφαίου, Ἡ περὶ Πλάνης Θεωρία τοῦ Ἀριστοτέλους, εἰς «Νέον Δίκαιον», ἔτος 27ον σελ. 83 (§ 4) ἐνθα καὶ περαιτέρω παραπομπαί). Ἀντιθέτως ὡς πρὸς τὸν κόσμον τῶν ὑπεραισθητῶν, ὅστις καὶ ἂν ἀκόμη δὲν ὑπάρχη πράγματι, δημιουργεῖται κατ' ἐνιαῖον καὶ ἄνευ ἀντιφάσεων τρόπον ὑπὸ τοῦ νοῦ, ἔχομεν κυρίως τὴν βασικὴν ἀντίθεσιν τοῦ κόσμου τούτου πρὸς τὸν κόσμον τῶν αἰσθητῶν, αἱ δὲ ἀντιθέσεις αἰσθητοῦ καὶ ὑπεραισθητοῦ κόσμου δὲν χρειάζεται κατ' ἀκριβολογίαν νὰ ἐξισορροποῦνται — ἐφ' ὅσον ὁ κόσμος τῶν ὑπεραισθητῶν περιέχει ἅπαντα τὰ δυνατὰ πνευματικὰ πλεονεκτήματα — ἀλλ' ἁπλῶς νὰ διακρίνωνται ἀλλήλων καὶ νὰ τίδενται τὰ αἰσθητὰ, χαλιναγωγούμενα, εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ πνεύματος.

(9) Πρβλ. Πλάτωνος Φίληθον 20E — 21B. Περὶ τοῦ ὅτι δὲ ἐκάστη κατάστασις περιέχει συνήθως δύο πλευρὰς ἐξ ἴσου ὑποστηρίζιμους βλ. Εὐριπίδου Ἀντιόπ. ἀπ. 189: *ἐκ παντὸς ἂν τις πράγματος διισῶν λόγων ἀγῶνα θεῖτ' ἂν, εἰ λέγειν εἴη σοφός* ὡς καὶ Πρωταγόραν (ἐν Fragm. Vols. 80 Β 6α): *δύο λόγους εἶναι περὶ παντὸς πράγματος ἀντικειμένους ἀλλήλοις*.

(10) Βλ. Λ. Πηνιάτογλου, op. cit. σελ. 151 καὶ I.M. Δασκαλόπουλου, Ἡ Φύσις τοῦ Πολέμου, ἐν Ζητήματα Α', Ἀθῆναι 1971 σελ. 54.

(11) Εἰς συνομιλίαν του μὲ τὸν Ἡλίαν Βενέζην τὸ 1935 ὁ Κωστῆς Παλαμᾶς εἶπε: *«Πίσω ἀπὸ τὸν πόλεμο ὑπάρχει τὸ ὑψηλὸ φρόνημα ποὺ δημιουργεῖ ἢ ἥρωικὴ ἀνάτασι»* (Κ. Παλαμᾶ, Ἄπαντα (Μπίρης), τ. 14ος, σελ. 366). Τὴν αὐτὴν δὲ ἀποψιν βλέπομεν ἀναπτυσσομένην πληρέστερον ὑπὸ τοῦ Etienne Souriau ἐν τῇ ὁμιλίᾳ του «Αἱ τροφαὶ τῆς ψυχῆς» εἰς τὴν Πύκνα, κατὰ τὴν Συνάντησιν τῶν Ἀθηνῶν τοῦ 1966 (βλ. τὸ σχετικὸν τεύχος μὲ τὰς ὁμιλίας, ἔκδ. Β.Ε.Ι., σελ. 168). Πρβλ. I. Συκοῦτρη, Μελέται καὶ Ἄρθρα, Ἀθῆναι 1956, σελ. 417.

πορείαν πρὸς πνευματικὰς ἀναζητήσεις· ἡ δὲ εἰρήνη παρέχει μὲν εἰς τὸν ἄνθρωπον τὰς ὕλικὰς ἐκεῖνας προϋποθέσεις αἱ ὁποῖαι ἀπαιτοῦνται διὰ τὴν ἐπιδοθῆν οὗτος εἰς πολιτιστικὰς ἀσχολίας (γράμματα, τέχνη), παραλλήλως δὲ μὲν τὸν καθιστᾷ μαλθακὸν καὶ ὑλόφρονα⁽¹²⁾. Ἐκάστη λοιπὸν ἀν-

(12) Ἐν τῇ ὥδῃ του «Εἰς Ἐλευθερίαν» (στρ. ιγ', ιδ') ὁ Ἄνδρέας Κόραξ, θεωρῶν τὰς καλὰς πλευρὰς τοῦ πολέμου καὶ τῆς εἰρήνης ὡς συνυφασμένας πρὸς τὴν δικαιοσύνην, ἀναπτύσσει αὐτὰς λέγων :

*Ἄν εἰς δικαίους ἔλθῃτε
πολέμους, ἢ ἓνα μνῆμα,
μνῆμα τίμιον εὐρίσκατε,
ἢ τῶν θριάμβων τ' ἄσματα
καὶ τὰ κλωνάρια.*

*Τὰ πολύχρυσα πέπλα
καὶ τ' ἀρώματα ὁ Πλοῦτος,
γλυκὴ ἢ Σοφία τὸ φίλημα
σᾶς χαρίζει, ἐὰν ἦναι
μὲ ἴσως ἡ εἰρήνη.*

Ὁμοίως εἰς τὴν ἀντίθεσιν ἐλευθερίας καὶ τάξεως ἢ μὲν τάξις ὑπάρχουσα χάριν τῆς ὁμάδος ἀποτρέπει τὴν αἰμορραγίαν τῆς ἀλληλοδιαμάχης ἀλλὰ περιορίζει τὸ ἄτομον, ἢ δὲ ἐλευθερία ὑπάρχουσα χάριν τοῦ ἀτόμου παρέχει μὲν εἰς τὸ ἄτομον ἰκανὸν πεδίου ἀναπτύξεως τῆς προσωπικότητος, ἀλλ' ἐγκυμονεῖ κινδύνους ἀποσυνθέσεως τῆς ὁμάδος. Ὡς λέγει ὁ Κόραξ (Πολιτικά παραινέσεις πρὸς τοὺς Ἕλληνας, ἐν Ἄπαντα (Μπίρης) 1970, τ. 2ος, σελ. 315) «ὅταν οἱ πολῖται δὲν γνωρίζωσι τὰ ἀκριβῆ τῆς ἐλευθερίας τῶν ὄργια, ἢ γίνονται ἀνδράποδα, ἔτοιμα νὰ ὑποκλίνωσι τὸν ἀχχένα εἰς τὸν ζυγὸν τοῦ πρώτου τυχόντος τυράννου, ἢ στασιάζουν ἐναντίον τῆς νομίμου πολιτείας, καὶ τὴν μεταβάλλουν εἰς καθαρὰ ἀναρχίαν». Δι' ὃ καὶ κατὰ τὸν ἐπιτυχηθῆ ὀρισμὸν τοῦ Μάρκου Ἀυρηλίου (δ', 31) ἡ ἐλευθερία πρέπει νὰ οὐσιώσῃ εἰς τοῦτο: «ἀνθρώπων μηδενὸς μήτε τυράννον μήτε δοῦλον ἑατὸν καθιστάνα». (Πρβλ. Ἐλ. Κ. Βενιζέλου. Πολιτικά Ὑποθήκαι, τ. Α', Ἀθῆναι 1965, σελ. 119 καὶ Γ. Παπανδρέου, Πολιτικά Θέματα, Ἀθῆναι 1941 (Ἀετός), σελ. 188 ἐπ.).

Βαδύτερον κρίνοντας τὰς δύο αὐτὰς ἀντιθέσεις ἐλευθερίας καὶ τάξεως διαπιστοῦμεν ὅτι αὐταὶ εἶναι ἀπόρροια δύο ἄλλων ἀντιθέτων δυνάμεων τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, δηλ. τοῦ ἐγωισμοῦ ἀφ' ἑνὸς καὶ τῆς ὁρμῆς πρὸς κοινωνίαν ἀφ' ἑτέρου. Ἀμφότεραι αἱ ὁρμαὶ αὐταὶ ἀποβλέπουν εἰς τὴν ἀνέλιξιν τοῦ ἀνθρωπίνου πλάσματος ὡς αὐθυπάρκτου στελέχους συνδέτου ἐνότητος. Ἀλλ' ἡ μὲν ὁρμὴ πρὸς κοινωνίαν μόνη δύναται νὰ ὀδηγήσῃ εἰς κατάλυσιν τῆς ἀτομικότητος τοῦ ἀνθρώπου καὶ μετατροπὴν αὐτοῦ εἰς ἄμορφον μάζαν, ὃ δὲ ἐγωισμὸς μόνος ἄγει ἐνίοτε τὸ ἄτομον εἰς φορὰν ἑκκεντρον ἐν σχέσει πρὸς τὸ καθ' ἑαυτὸν ἀλλὰ καὶ πρὸς ἑαυτὸ καὶ εἰς κλονισμόν τῆς προσωπικότητος (Ι.Μ. Δασκαλοπούλου, ὁρ. cit., σελ. 13,14 ἐν σημ. 3). Τὴν ἀντίθεσιν τῶν δύο τούτων ὁρμῶν διαβλέπει ἐντόνως ὑπάρχουσαν καὶ εἰς ὁμάδας ὀλοκλήρους, ἴδια δὲ εἰς τὴν ἐλληνικὴν φυλὴν ὁ Θεοφύλακτος Παπακωνσταντίνου (Ἐναντίον τοῦ Ρεύματος, Ἀετός, 1949, σελ. 12) γράφων: *Τὸ βασικὸν χαρακτηριστικὸν τῆς φυλῆς μας εἶναι ὅτι συνδυάζει εἰς*

τίθεις ἀφ' ἑαυτῆς δὲν δύναται νὰ παράσχη τὸ *maximum* τοῦ δυνατοῦ πνευματικοῦ ὀφέλους. Ἡ μεγιστοποίηση τοῦ πνευματικοῦ ὀφέλους καὶ ἡ ἀντίστοιχος χαλιναγωγήσις (ἀλλ' ὄχι καὶ ἐξάλειψις) ⁽¹³⁾ τοῦ μὴ πνευματικοῦ ὀφέλους θὰ ἐπιτευχθῆ μόνον διὰ τῆς ὀρθῆς συνδέσεως καὶ ἐξισορροπήσεως ἀμφοτέρων τῶν ἀντιθέσεων ⁽¹⁴⁾. Εἰς τὴν προσπάθειαν πάντως

μίαν θανατοῦργον σύνθεσιν δύο ἀντιφατικὰς ιδιότητας: ἀτομικισμὸν ἀνεπτυγμένον μέχρι παθολογικοῦ βαθμοῦ καὶ πνεῦμα θυσίας καὶ περιφρονήσεως πρὸς τὸν θάνατον, ποὺ μόνον λαοὶ μὲ ὀμαδικὴν καὶ ἀγελαίαν ψυχολογίαν ἐπιδεικνύουν.

(13) Πλάτωνος Πολιτικός 308 C. Πρὸβλ. Πλάτωνος Φίληβον 31 D ἐπ., 63 D.

(14) Γενικῶς ἡ μονομέρεια (ὑπὸ τὰς μορφὰς τῆς προκαταλήψεως ἢ τοῦ τοῦ φανατισμοῦ) συνιστᾷ παραχάραξιν αὐτῆς ταύτης τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ προσιδιάζει μᾶλλον εἰς τὰ ζῶα, τὰ ὅποια στεροῦνται γενικῆς ἐποψείας τῶν πραγμάτων. Ἐνῶ δηλ. τὸ ζῶον διὰ τῶν αἰσθήσεων δύναται νὰ συλλαμβάνῃ μόνον τὸ καθ' ἕκαστον ἐν δεδομένῳ τόπῳ καὶ χρόνῳ (Ἄριστ. Ἄναλ. Ὑστ. I, XXXI—87 B 30), ὁ ἄνθρωπος ἐφωδισασμένος διὰ τοῦ νοῦ συλλαμβάνει τὰς αἰτιώδεις συναφείας καὶ τὰς αἰτίας τῶν πραγμάτων καὶ — ὡς λέγει ὁ Κικέρων (De Officiis I, IV, 11) — *similitudines comparat rebusque praesentibus adiungit atque annectit futuras.*

Ἄλλὰ καὶ εἰδικώτερον ὡς πρὸς τὴν ἀναζητήσιν τῆς ἀληθείας, ἡ θεώρησις τῆς μιᾶς μόνον ἐκ τῶν δύο ἀντιθέσεων καὶ ἡ ἐκ ταύτης συναγωγή συμπερασμάτων περὶ τοῦ ὄλου ἰσοδυναμεῖ μὲ θεώρησιν τῶν πραγμάτων διὰ διὰ τοῦ ἐνός μόνον ὀφθαλμοῦ, ὁπότε — ὡς γνωστὸν — καὶ τὸ πεδῖον τῆς ὀρατότητος περιορίζεται καὶ ἡ προοπτικότης τῶν ἀντικειμένων ἀτνεῖ (πρὸβλ. Ε. Παπανοῦτσου, Ψυχολογία, Ἀθῆναι 1970, σελ. 98). Παρίσταται οὕτω ἡ ἀνάγκη ὅπως ἐξετάζωνται ἐκάστοτε ἐνδελεχῶς αἱ ἀντίθετοι ὄψεις μιᾶς καταστάσεως, πρὸς πλήρη διερεῦνησιν τῶν στοιχείων τοῦ προβλήματος καὶ ὀρθὴν ἀξιοποίησιν τῶν ἐκατέρωθεν πλεονεκτημάτων. Ἡ τοιαύτη δὲ ἀνάγκη νὰ ἀκούωνται αἱ διιστάμεναι ἀπόψεις πρὸς εὐρεσιν τῆς ἀληθείας παρουσιάζεται ἔτι μᾶλλον ἔντονος ὁσάκις ἐκ τῆς εὐρέσεως τῆς ἀληθείας ταύτης ἐξαρτῶνται ζωτικὰ ἀνθρώπινα συμφέροντα. Ὅθεν ἰδιαιτέρως καθιεροῦνται ὡς ὑποχρεωτικὸς ὁ διάλογος εἰς τὴν πολιτικὴν καὶ κατὰ τὴν διεξαγωγὴν δικῶν. Καὶ εἰς μὲν τὴν πολιτικὴν ὁ διάλογος διασφαλίζεται διὰ τῆς παρουσίας ἰσχυρᾶς καὶ καλοπίστου ἀντιπολιτεύσεως. Ὡς ἔλεγε χαρακτηριστικῶς ὁ Χαρίλαος Τρικούπης τὴν 14.12.1883 εἰς λόγον του ἐν τῇ Βουλῇ: *Προβόθμεν πρόγραμμα τῆς ἀντιπολιτεύσεως καὶ ἰσχυρὰν ἀντιπολίτευσιν, διότι ἔχοντες ἴδιον πρόγραμμα, ἀναγνωρίζομεν ὅτι ὑπάρχουσι δύο ὄψεις εἰς ἕκαστον ζήτημα καὶ ὅτι ἀμφότεραι δέονται ἀναπτύξεως καὶ δύνανται νὰ χρησιμοποιηθῶσιν ἐπ' ἀγαθῷ τοῦ τόπου ἐν εἰλικρινεῖα μελετώμεναι* (βλ. Περὶ Χαρίλαου Τρικούπης Ἀνάλεκτα, ἐκ δημοσιευμάτων ἀπὸ Ὀκτ. 1862 μέχρι Μαΐου 1884, Ἀθῆναι 1912, τόμ. Γ σελ. 241). Κατὰ δὲ τὴν διεξαγωγὴν τῶν δικῶν ὁ διάλογος διασφαλίζεται

ταύτην τῆς ἐπιτεύξεως τοῦ μεγίστου πνευματικοῦ ὀφέλους τὰ ὀλιγώτερον πνευματικὰ ἀγαθὰ θὰ ἀξιοποιηθοῦν ἐπίσης καὶ δὴ ἀφ' ἑνὸς μὲν ὡς μέσον καὶ ἐρέθισμα (πρβλ. σημ. 26) ἐπιτεύξεως τοῦ ὀφέλους τούτου⁽¹⁵⁾, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὡς σύνδεσμος τῆς πνευματικότητος ταύτης πρὸς τὴν ζωὴν.

διὰ τῶν ἀρχῶν τῆς ἰσότητος τῶν ὀπλων καὶ τῆς ἐκατέρωθεν ἀκροάσεως. Ἐν προκειμένῳ δηλ. ἰσχύει τὸ δικονομικὸν ἀξίωμα «*audiatur et altera pars*», διὰ τοῦ ὁποίου παρέχεται πρόσφορον ἔδαφος εἰς λόγον καὶ ἀντίλογον καὶ δημιουργοῦνται οὕτω «*καὶ διαλεκτικαὶ φάσεις τῆς δίκανικῆς πορείας, αἱ ἀγνοοῦνται εἰς τὴν δυνατότητα ἀληθοῦς γνώσεως*» (Γεωργ. Μητσοπούλου, Ἡ Θεωρία τοῦ Ἀστικοῦ Δικονομικοῦ Δικαίου — Ἐναρκτήριος Λόγος ἐπὶ Καθηγεσίᾳ, Ἀθῆναι 1970, σελ. 19, ὡς καὶ Meyer, *Dialektik im Strafprozess*, 1965. Περὶ δὲ τῶν ἀντιστοιχῶν ἀντιλήψεων ἐν τῇ λαϊκῇ ψυχῇ καὶ ταῖς λαϊκαῖς παροιμίαις βλ. Νικολάου Δημητράκοπούλου, Νομικαὶ Ἐνασχολήσεις, Ἀθῆναι 1912, τ. Β', σελ. 100, ἐν τῇ μελέτῃ «Τὸ δίκαιον ἐν ταῖς παροιμίαις»). Συμφώνως μάλιστα πρὸς τείνουσαν νὰ κρατήσῃ θεωρίαν (*Interessenabwägung*) καὶ αὐτὴ ἡ ἐρμηνεία τοῦ δικαίου πρὸς λήψιν ὀρθῶν ἀποφάσεων πρέπει νὰ γίνεται διὰ συγκριτικῆς σταθμίσεως τῶν ἐκάστοτε ἀντιμετώπων συμφερόντων, ἀτομικῶν καὶ κοινωνικῶν, προτιμωμένου ἐκείνου, τὸ ὁποῖον παρουσιάζει τὴν μεγαλυτέραν σπουδαιότητα διὰ τὴν κοινωνίαν (βλ. πχ. Πρ/κὴν ΑΠ 22/1963 ἐν ΝοΒ 11, 891, ὡς καὶ γενικώτερον Ph. Heck, *Begriffsbildung und Interessenjurisprudenz*, 1932 καὶ Ἀλ. Λίποβατς ἐν ΝοΒ 8, 747 ἐπ.). Ἡ τοιαύτη ἐρμηνεία τῶν κανόνων δικαίου εἶναι ἄλλως τε σύμφωνος καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν εἰς τὸν ὁποῖον οὗτοι ἀποβλέπουν καὶ ὁ ὁποῖος εἶναι ἡ ἐναρμόνις τῶν ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἀντιθέτων συμφερόντων (J. Dabin, *Philosophie de l'ordre juridique*, σελ. 551 ἐπ.) ἤδη ἡ ἐναρμόνις αὐτῇ ἐπιδιώκεται καὶ εἰς εὐρυτέραν, διακρατικὴν κλίμακα, πρὸς διευκόλυνσιν καὶ ἀπλούστευσιν τοῦ διεθνoῦς βίου εἰς τὸ πεδῖον τῶν ἰδιωτικῶν σχέσεων (Ἡλ. Κρίσπη, Ἰδιωτικὸν Διεθνὲς Δίκαιον, Γενικὸν Μέρος, Ἀθῆναι 1970, § 7 ἰδίᾳ σελ. 44).

Τὸ γεγονός δὲ ὅτι πρέπει νὰ λαμβάνωνται ἐκάστοτε ὑπ' ὄψιν ἀμφότεραι αἱ ἀντιθέσεις δὲν σημαίνει βεβαίως ὅτι κατὰ τὴν σύνθεσιν τῶν ἀντιθέσεων λαμβάνονται αὐταὶ αὐτούσαι. Ἀντιθέτως, ὡς ἐτονίσθη ἤδη, ὁ ἐπιδιώκων τὴν ἐξισορρόπησιν τῶν ἀντιθέσεων ἐξ ἐκάστης τούτων λαμβάνει ἐκλεκτικῶς μόνον τὰ πνευματικῶς χρήσιμα στοιχεῖα, ἢ — κατὰ τὴν ὥριαν μεταφορὰν τοῦ ποιητοῦ :

*κι ἀπ' τάνθη τῶν πραγμάτων
τὸ τρίδιπλο τρυγᾷ
τὸ ἀπόσταγμά των*

(Ι. Ν. Γρυπάρη, «Σάτιρα» ἐν Σκαρβατοὶ καὶ Τερακόττες, Ἀθῆναι 1928, σελ. 133, πρβλ. Βασιλείου τοῦ Μεγάλου, Πρὸς τοὺς Νέους IV 18 — 30, ὡς καὶ τὴν βιβλικὴν ρῆσιν (Α' Θεσσ. ε', 21): *πάντα δοκιμάζοντες τὸ καλὸν κατέχετε*).

(15) Κωνστ. Σπετσιέρη, Αἱ ἀξίαι τῆς ἀτομικῆς καὶ κοινωνικῆς ζωῆς, Ἀθῆναι 1939, σελ. 30.

Ἐξισορροποῦντες διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ τὰς ἀντιθέσεις ἐπιτυγχάνομεν τὴν ἀρμονίαν⁽¹⁶⁾. Ἡ τοιαύτη δὲ ἀρμονία δύναται νὰ χρησιμεύσῃ καὶ ὡς

(16) Ἡράκλειτος ἐν *Fragm. Vors.* 22 B 8 = Ἄριστ. Ἠθ. Νικομ. VIII. 1155 b 1: *Τὸ ἀντίξουν συμφέρον καὶ ἐκ τῶν διαφερόντων καλλίστην ἀρμονίαν.* [Ἄλλ' ἐνῶ διὰ τὸν Πλάτωνα ἡ ἀρμονία προϋποθέτει τὴν ἐξαφάνισιν τῆς ἀντιθέσεως μεταξὺ τῶν συντιθεμένων στοιχείων (Πλ. Συμπ. 187B), διὰ τὸν Ἡράκλειτον τὸ θέμα δὲν διαδραματίζει σπουδαῖον ρόλον' βλ. *Ev. Moutsopoulos, La Musique dans l'oeuvre de Platon V § 239*—σελ. 334]. Ὁμοίως βλ. Ἄριστοτέλους, *Περὶ Ψυχῆς* I, IV—407 b 31: *καὶ γὰρ τὴν ἀρμονίαν κρᾶσιν καὶ σύνθεσιν ἐναντίων εἶναι [λέγουσι].* Ἐπίσης βλ. Φιλόλαον ἐν *Fragm. Vors.* 44 B 10: *ἀρμονία δὲ πάντως ἐξ ἐναντίων γίνεται ἔστι γὰρ ἀρμονία πολυμιγέων ἔνωσις καὶ δίχα φρονούντων συμφρόνησις.* Εἶναι δὲ χαρακτηριστικὸν τὸ γεγονός ὅτι συμφώνως πρὸς τὴν ἑλληνικὴν μυθολογίαν ἡ θεότης Ἄρμονία προήλθεν ἐκ τῆς ἐνώσεως τῶν θεῶν μὲ τὴν πλέον διάφορον ἰδίωσγκρασίαν: τοῦ Ἄρεως καὶ τῆς Ἀφροδίτης, τῆς δυνάμεως καὶ τῆς χάριτος (Ἡσιόδ. *Θεογ.* 936 καὶ 975' *πρβλ. Αἰσχύλου* Ἰκέτ 1041).

Τὴν ἔννοιαν τῆς ἀρμονίας ὡς ἐξισορροπήσεως τῶν ἀντιθέσεων ἀνευρίσκομεν οὐχὶ μόνον ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ (περὶ αὐτῆς βλ. ἀναλυτικώτερον ἐν τῇ ἰταλικῇ *Enciclopedia Filosofica, Venezia—Roma* 1957, τ. 1, σελ. 376—378) ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ μουσικῇ καὶ τῇ ποιήσει. Οὕτω ὁ γερμανὸς Schiller εἰς τὸ γνωστὸν ποίημά του: *Das Lied der Glocke* (ἀρχὴ θης στροφῆς εἰς ἐκδ. τῆς *Deutsche Schillergesellschaft, Stuttgart* 1955 σελ. 1088) λέγει:

*Denn wo das Strenge mit dem Zarten,
Wo Starkes sich und Mildes paarten,
Da gibt es einen guten Klang.*

Ὁμοίως ὁ Ἄγγελος Σικελιανὸς λέγει εἰς τὸ ποίημά του «Ἡ συνειδηση τῆς προσωπικῆς δημιουργίας» — «Τὸ κατορθωμένο σῶμα» 30—37, ἐν *Λυρικός Βίος*, Γ', 1966 (Ἰκαρος), σελ. 246:

Ἦ ἀρμονία μου πάνω ἀπ' ὄλους τοὺς θανάτους!
Δὲ θὲ ν' ἀπλωθεῖ τὸ χέρι μου
ἀπάνω ἀπ' ὄλες τις ἀντινομίες,
γαλήνιο,
σὰν πλατάνου κλώνος,
σὰν τοῦ Ἀπόλλωνα τὸ χέρι, δλόισο,
πάνω ἀπ' τὸν ἀγῶνα τὸ σφοδρὸ
τῶν Λαπιθῶν καὶ τῶν Κενταύρων;

Δύναται τις νὰ παρατηρήσῃ ἐπὶ τῇ θάσει τῶν ἀνωτέρω ὅτι ἡ ἀρμονία ἀποτελοῦσα τὸ σημεῖον συναντήσεως τῶν ἀντιθέτων δυνάμεων, ἀποτελεῖ παραλλήλως καὶ τὸ ὄριον μέχρι τοῦ ὁποῖου ἑκατέρα τούτων εἶναι εἰς

μέθοδος αντιμετώπισεως τῶν προβλημάτων (17) καὶ ὡς σκοπὸς κατευθύνσεως τῶν ἐνεργειῶν τοῦ ἀνθρώπου, ἦτοι ὡς ἰδανικόν (18).

3. Βεβαίως αἱ ἀντιθέσεις τὰς ὁποίας ἐξισορροπεῖ ἡ ἄρμονία ἀποτελοῦν, συγκρινόμεναι μὲ αὐτὴν, ἀκρότητας. Τοῦτο ὁμῶς δὲν σημαίνει ὅτι ἡ ἄρμονία ταυτίζεται πρὸς τὴν μεσότητα. Ἡ μεσότης εἶναι ἓνα ποσοτικὸν σημεῖον ἐπαφῆς τῶν ἀντιθέσεων, ἀπλῶς ἀπέχον ἐξ ἴσου ἀπὸ τὰ δύο ἄκρα. Ἡ τοιαύτη δύσκαμπτος ποσοτικὴ σύνδεσις τῶν ἀντιθέσεων δὲν ἀποβλέπει εἰς τὴν ποιοτικὴν ἐναρμόνισιν καὶ μεγιστοποίησιν τῶν πλεο-

δῆσιν νὰ δραστηροποιῆται ἀνευ ζημίας. Ὅθεν ἡ ἐξεύρεσις τῆς ἄρμονίας σημαίνει ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει ἐξεύρεσιν τοῦ ὅριου μέχρι τοῦ ὅπου ἐξικνεῖται ἡ μία δύναμις ἀπὸ τοῦ ὅπου ἀρχεῖ ἐκτεινόμενη ἢ ἑτέρα δύναμις. Ὑπὸ τὸ πρῶτον δὲ τοῦτο πλεῖστον δεσμοὶ τῆς συγχρόνου ζωῆς, ὡς π.χ. ἡ κατάχρησις δικαιώματος ἐν τῷ ἀστικῷ δικαίῳ (281AK), ἦτοι ἡ ὑπέρβασις τῶν ὁρίων ἀσκήσεως τοῦ δικαιώματος, δύνανται νὰ εὑρουν τὴν νομικὴν των δεμελίωσιν καὶ τὰ πλαίσια λειτουργίας των, μέσα εἰς τὰ εὐρύτερα ἐννοιολογικὰ πλαίσια τῆς ἄρμονίας.

(17) Λ. Πηνιὰ τ ο γ λ ο υ, Μελέτες, (Ἄετός) 1943, σελ. 11.

(18) Πράγματι ἡ ἄρμονία ἀποτελεῖ ἴσως τὴν βάσιν παντός ἰδανικοῦ καὶ πάσης ἀληθοῦς ἀξίας: *καὶ τούτω δὴ τῷ τρόπῳ τὸ μέτρον σφίζουσαι [αἱ τέχναι] πάντα ἀγαθὰ καὶ καλὰ ἀπεργάζονται* (Πλάτωνος Πολιτικός 284A — πρβλ. Πλάτωνος Φίληθον 64E καὶ 66A). Αἱ δύο δὲ λαμπρότεραι ἀνατάσεις τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ὁ Κλασικὸς Πολιτισμὸς καὶ ἡ Ἀναγέννησις, εἰς τὴν ἄρμονίαν κυρίως ἐστηρίχθησαν (I. N. Θεοδωρακοπούλου, Μαθήματα Εἰσαγωγῆς εἰς τὴν Φιλοσοφίαν, τεύχ. Β', Ἀθῆναι 1965, σελ. 33. Ed. Hamilton, The Greek Way, New York 1963, σελ. 312. C. M. Bowra, The Greek Experience, London 1957, σελ. 19. Et. Souria u. op. cit., σελ. 149). Περὶ τοῦ ἀναγκαίου τῆς ὑπάρξεως μέτρου, ἄρμονίας εἰς τὰ πράγματα ὁ Πίνδαρος (Ὀλυμπ. XIII, 47 — 48) λέγει:

*ἔπεται δ' ἐν ἐκάστῳ
μέτρον νοῆσαι δὲ καιρὸς ἄριστος*

Οὕτω ἡ ἐξισορρόπησις τῶν ἀντιθέσεων παρίσταται ὡς τὸ ὑψηλὸν καθήκον τῶν πνευματικῶν ἀνθρώπων. Ὅπως ἐπιγραμματικῶς ἐσημείωσεν ὁ Γ. Θεοτοκάς (Στὸ κατῶφλι τῶν νέων καιρῶν (Ἴκαρος), Ἀθῆναι 1945, σελ. 24): *Πέρα ἀπὸ τὰ προβλήματα τῆς στιγμῆς καὶ ἀπὸ τὰ ἐθνικὰ ἢ τὰ ἰδεολογικὰ σύνορα, τέτοιος μᾶς φαίνεται ὁ ψηλότερος ῥόλος τοῦ πνεύματος στὸ κατῶφλι τῶν Νέων Καιρῶν: νὰ πραγματοποιήσῃ τὸ μέγαλωμα τῆς ψυχῆς, ποὺ νὰ χωρέσει καὶ νὰ ταιριάζῃ μέσα τῆς τὴν Παράδοση καὶ τὴν Ἐπανάστασιν, τὴν Ἀνάγκη καὶ τὴν Λευτεριά, τὴν Ὀμάδα καὶ τὴν Ἀτομικότητα, τὴν Ἐπιστήμη καὶ τὴν Ποίησιν, τὴν Τεχνικὴν καὶ τὴν Φάντασίαν καὶ τὴν καινούργια θρησκευτικότητα ποὺ διψᾷ ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος—νὰ κάμῃ τὴν ψυχὴν*

νεκτημάτων. Οὕτω συνήθως διὰ τῆς μεσότητος τὰ πλεονεκτήματα τῆς μιᾶς ἀντιθέσεως ἐξουδετεροῦν ἐκεῖνα τῆς ἄλλης ἀντιθέσεως καὶ οὐδὲν τελικὸν ὄφελος προκύπτει, διατηρουμένης ἀπλῶς μετεώρου τῆς ὑπαρχούσης καταστάσεως (1^{8α}).

*Ἐπίσης ἡ ἄρμονία σπανίως ταυτίζεται πρὸς τὰς ἀντιθέτους δυνάμεις τὰς ὁποίας συνδυάζει : Μὲ τὴν ἀξιοποίησιν μιᾶς μόνον ἀντιθέτου δυνάμεως ἐπιτελεῖται ὀπωσδήποτε ἀλματώδης πορεία πρὸς τὰ ἔμπρός, ἀλλ' ἀδξάνεται παραλλήλως καὶ ὁ κίνδυνος τῆς ἀποτυχίας. Διότι μαζί με τὰ ἄμεσα πλεονεκτήματα τὰ ὁποῖα δίδει ἡ κινητοποίησις τῆς ἀντιθέτου δυνάμεως, ἐμφωλεύουν καὶ τὰ μειονεκτήματά της, τὰ ὁποῖα ἐπίσης κινητοποιοῦνται. Ἡ ἐξουδετέρωσις τῶν μειονεκτημάτων ἐπιτυγχάνεται μόνον διὰ τῆς ἄρμονίας. Δι' αὐτῆς ἡ παράλληλος κινητοποίησις τῆς δευτέρας ἐκ τῶν ἀντιθέτων δυνάμεων κατὰ τρόπον πρόσφορον δημιουργεῖ τὰς προϋποθέσεις ὥστε τὰ πλεονεκτήματα τῆς δευτέρας δυνάμεως νὰ ὑποκαθιστοῦν τὰ μειονεκτήματα τῆς πρώτης.

4. Ὅθεν αἱ πλεῖσται διαμορφούμεναι ἐν τῇ φύσει καταστάσεις εἶναι διπολικαί : Εἰς τὰ ἄκρα τῶν ὑπάρχουν αἱ δύο ἀντιθέσεις, εἰς τὸ μέσον ἡ

ἱκανὴ νὰ δαμάσει καὶ νὰ ἐξανθρωπίσει τὸ ἐξογκωμένο, ἄρρωστο κορμὶ τῆς κοινωνίας μας—νὰ ξανασυνθέσει τὴν ἀνθρώπινη πραγματικότητα καὶ νὰ δημιουργήσῃ τὴν καινούρια ἄρμονία ἀνάμεσα στὸν Ἄνθρωπο καὶ στὸν Κόσμο... (πρβλ. Θεοδ. Ξύδης, Θέματα Παιδείας στὸν Θεοτοκᾶ, εἰς «Κριτικά Φύλλα», Μάρτιος 1971|Α' 2, σελ. 173). Ἄλλ' ἡ ἐξισορρόπησις αὕτη τῶν ἀντιθέσεων παρίσταται εὐχερεστέρα λόγῳ τῆς συνεχοῦς μεταβολῆς καὶ μεταμορφώσεως τῶν πάντων (ἀνωτ. ὑποσημ. 1), ὡς ἐκ τῆς ὁποίας εὐχερῆς παρίσταται ἡ ἀφομοίωσις τῶν ἀντιθέτων δυνάμεων καὶ ἡ ἐν συνεχείᾳ *μετάπλασις* τούτων εἰς μορφήν ἰσορροποῦν. Ἄλλο βεβαίως εἶναι τὸ θέμα τῆς *διατηρήσεως* τῶν δυνάμεων τούτων εἰς ἰσορροποῦν μορφήν, ἐνθα ὁ παράγων τῆς μεταβλητότητος ἐπιδρᾷ δυσμενῶς.

Πάντως ἡ ἄρμονία διὰ τὴν ἔχῃ καὶ τὴν ἠθικὴν πληρότητα ἐνὸς ἰδανικοῦ, ἀπαραίτητον εἶναι νὰ περιλαμβάνῃ μεταξὺ τῶν στοιχείων τῆς τὴν ἰδέαν τοῦ Ἄγαθοῦ, τὴν ἰδέαν δηλ. «*ἢ δίκαια καὶ τᾶλλα προσχησάμενα χρέσιμα καὶ ὠφέλιμα γίνονται*» (πρβλ. Κωνστ. Τριανταφυλλοπούλου, Εἰς τὸν ἑορτασμὸν τῶν γενεθλίων τοῦ Πλάτωνος, ἐν Πρακτικά Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τόμ. 23ος, σελ. 186) [πρβλ. σημ. 37].

(18α) Πάντως κατ' Ἀριστοτέλη μεσότης ποιοτικὴ καὶ ποσοτικὴ συμπίπτουν, διότι κατ' αὐτὸν ἀπὸ ὀρισμένου σημείου καὶ πέραν αἱ ποσοτικαὶ ἀντιθέσεις (ὑπέρμετρον δάρρος — ἐλάχιστον δάρρος) καθίστανται ποιοτικαὶ (θρασύς — δειλός).

μεσότης, απέχουσα ἐξ ἴσου τῶν δύο ἄκρων, καὶ ἐπί τινος νοητῆς συνισταμένης τῶν ἀντιθέσεων ἢ ἁρμονία, ἐξισορροποῦσα ταύτας. Οὕτω π.χ. εἰς τὸ παράδειγμα τῶν ἀντιθέτων δυνάμεων πολέμου καὶ εἰρήνης, μεσότητα ἀποτελεῖ ἢ μετέωρος κατάστασις τοῦ εἰρηνοπολέμου, ὅπου χωρὶς νὰ ἔχη κηρυχθῆ πόλεμος διεξάγονται συνεχῶς ἀψιμαχίαι καὶ συνοριακὰ ἐπεισόδια (λ.χ. διαμάχη Ἀράβων — Ἰσραηλινῶν), ἐνῶ τὴν ἀρίστην κατάστασιν, τὴν ἁρμονίαν, ἀποτελεῖ ἢ ἐξισορροπητικὴ κατάστασις τῆς ἀμίλλης (π.χ. λογοτεχνικὸς διαγωνισμὸς), ἢ ὁποῖα συνδυάζει τὰ πλεονεκτήματα — καὶ μόνον — τοῦ τε πολέμου καὶ τῆς εἰρήνης, τ.ἔ. τὴν ἀγωνιστικότητά τοῦ πολέμου πρὸς τὴν ἔφεσιν δι' ἀνάπτυξιν τῶν πολιτιστικῶν ἀξιών τῆς εἰρήνης⁽¹⁹⁾.

---

(19) Διαφέρει λοιπὸν ἡ ἄμιλλα ἐναντι τῶν λοιπῶν μορφῶν ἀνταγωνισμοῦ ὡς πρὸς τὰ κινουντα ἐλατήρια καὶ ὡς πρὸς τὰ χρησιμοποιούμενα μέσα (πρβλ. Ε.Π. Π α π α ν ο ὕ τ ο υ, Φιλοσοφικά Προβλήματα, Ἀθήνα 1964 (Ἰκαρος), σελ. 173).

Ἀνάλογος εἶναι ἡ μορφή τῆς ἁρμονίας καὶ εἰς ἄλλας περιπτώσεις. Οὕτω, ὡς πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν πολιτικὴν μιᾶς χώρας, ἀντιθέτους τάσεις ἀποτελοῦν ἢ πρόσδεσις εἰς τὸ ἄρμα μιᾶς τῶν μεγάλων δυνάμεων, μεσότητα ἢ ἄρνησις τῆς χώρας νὰ λαμβάνη θέσιν εἰς τὰ διεθνῆ προβλήματα (οὐδετερότης) καὶ ἁρμονίαν ἢ ἐφαρμογὴ ἐξωτερικῆς πολιτικῆς ἐξυπηρετοῦσης κατὰ τὸ δυνατόν τὰ ἐκάστοτε συμφέροντα τῆς χώρας, δι' ἐξευρέσεως συνεργατῶν καὶ συναγωνιστῶν «*ἐν τῷ κύκλῳ ἐν τῷ ὁποίῳ ἐδρῖσκειται περισσοτέρα ἐφαρμογὴ τῶν ἰδικῶν μας συμφερόντων*» (Ἑλ. Κ. Β ε ν ι ζ έ λ ο υ, Πολιτικά Ὑποδήκαι, τ. Β', Ἀθήνα 1969, σελ. 125).

Ἀκόμη, ὡς πρὸς τὴν μεταχείρισιν τῶν ἄλλων, ἂν θεωρήσωμεν ἀκρότητας τὴν αὐστηρότητα καὶ τὴν ἀνεκτικότητα, μεσότητα ἀποτελεῖ ἢ ἰσότης εἰς τὴν μεταχείρισιν καὶ ἁρμονίαν ἢ δικαιοσύνη. Ἀνάλογος εἶναι ἡ λύσις καὶ εἰς τὴν ἀντίθεσιν ἐλευθερίας καὶ τάξεως (άνωτ. σημ. 12). Ἐν προκειμένῳ μεσότητα ἀποτελεῖ ἢ κατ' ἴσον τρόπον ἐνίσχυσις τῶν δυνάμεων ἐλευθερίας (π.χ. ριζοσπαστῶν πενήτων), τάξεως (π.χ. συντηρητικῶν εὐπόρων) καὶ τῆς ἐνδιαμέσου τούτοις καταστάσεως (π.χ. προσδευτικῶν ἀστῶν) — πρᾶγμα ὅμως τὸ ὅποσον δύναται νὰ καταλήξῃ εἰς ἐμφύλιον σπαραγμὸν ἢ καὶ εἰς κράτος κυρίων καὶ ἀνδραπόδων (Ἀ ρ ι σ τ. Πολιτ. 1295 β 22), ἁρμονίαν δὲ ἢ εὐρυθμὸς κατάστασις τῆς εὐνομίας, ὅπου ἡ ἐνίσχυσις αὕτη γίνεται κατὰ δίκαιον τρόπον καὶ κυρίως πρὸς τὴν πλευρὰν τῆς συνήθως πολυπληθοῦς μέσης τάξεως τῶν πολιτῶν, ἥτις κατ' Ἀριστοτέλη «*ποιεῖ ἕσπην καὶ κωλύει γίνεσθαι τὰς ἐναντίας ὑπερβολάς*» (Πολιτ. 1295 β 43 ἐπ.). Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐνίσχυσις αὕτη τῆς μέσης τάξεως ἐννοεῖται ὅτι δὲ γίνῃ οὐχὶ δι' ἐξισώσεως τῶν περιουσιῶν, ἢ ὁποῖα εἶναι *contra naturam* [βλ. ἐπιτυχεῖς σκέψεις ἐπὶ τοῦ θέματος εἰς *Voltaire Dict. Phil.* λήμμα *Égalité*] καὶ δὲν διαρκεῖ πολὺ, ἀλλὰ διὰ τῆς κατὰ τὸ δῦ-

5. Ἐξ ἄλλου αἱ ἐπὶ μέρους ἁρμονίαι μολονότι ἀλληλένδεται ἐπὶ ἴσης βάσεως δύνανται δι' ἐξισορροπήσεώς των νὰ ἀπαρτίζουσιν νέας γενικωτέρας ἁρμονίας, περιεχούσας ἔτι περισσότερα πλεονεκτήματα. Οὕτω π.χ.

νατόν ἐξισώσεως τῶν ἐπιθυμιῶν, τοῦτο δὲ δά ἐπιτευχθῆ μόνον ἐάν ἐπιθάλλουσιν τὴν ἀπαιτουμένην παιδεῖαν οἱ νόμοι (Ἄριστ., Πολιτ. 1266 β 29). Ὡς ἀναφέρει χαρακτηριστικῶς ὁ Κοραῖς (Ὁμ. Ἰλιάς, Δ', Παρίσιος, 1820, σελ. λ') «τὰ φῶτα καὶ ἡ ἰσονομία ἐμπνέουσιν εἰς τὴν ἐσχάτην τάξιν τὴν ἐπιθυμίαν νὰ μεταβῆ εἰς τὴν μέσην. Μὲ τὰ αὐτὰ πάλιν φῶτα καὶ τὴν ἰσονομίαν ἀξάνουσα τὴν βιομηχανίαν ἢ μέση τάξις ἀναγκάζει τὴν πρῶτην νὰ σκορπίσῃ τὸν πολὺν πλοῦτον εἰς ἀπόκτησιν τῶν τεχνητῶν ἔργων, νὰ τὸν δανείξῃ εἰς ἀνέγερσιν ἐργοστασιῶν ἢ νὰ τὸν ἐξοδεύῃ εἰς καλλιέργειαν τῶν ἰδίων κτημάτων, ἤγουν νὰ δίδῃ κατὰ πάντας τρόπους ἀφορμὰς ἐργασίας εἰς τὴν ἐσχάτην καὶ ἀξήσεως εἰς τὴν μέσην τάξιν»

Καὶ ἡ παιδεία ὁμοίως, ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου, ἀποτελεῖ καὶ αὐτὴ μίαν ἀντίθεσιν. Ὡς φύσις δύνανται νὰ νοηθοῦν αἱ δυνάμεις καὶ τάσεις αἰτινες ἐνυπάρχουσιν εἰς τὸν ἄνθρωπον ὡς ἐκ τῆς βιολογικῆς του ὑποστάσεως ἢ ἀπεκτήθησαν κατὰ τὰ πρῶτα νηπιακά του ἔτη ὡς παιδεία δὲ ἢ ἀνατροφή αἱ ἐπιδράσεις τὰς ὁποίας ὁ ἄνθρωπος δέχεται ἐκ τοῦ κοινωνικοῦ του περιβάλλοντος εἴτε διὰ καλλιέργειας μεθοδικῆς, εἴτε τυχαίως. Καὶ ἡ φύσις μόνη καὶ ἡ παιδεία μόνη ἀλλὰ καὶ ἀμφότεραι ἄνευ συντονισμοῦ ἀσκοῦν μίαν ἄχρωμον ἀν ὄχι βλαπτικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς ἠθικῆς διαπλάσεως τοῦ ἀνθρώπου (πρβλ. Κωνστ. Ι. Δεσποπούλου, Πολιτικὴ Φιλοσοφία τοῦ Πλάτωνος, Ἀθῆναι 1957, σελ. 40 ἔνθα καὶ παραπομπαὶ εἰς Πλάτωνα). Ὅταν ἡ φύσις ἐπιδρᾷ μονοπλεύρως ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου ἔχομεν τὸν ἀγροῖκον. Ὅταν ἡ παιδεία ἐπιδρᾷ μονοπλεύρως ἔχομεν τὸν σχολαστικόν. Καὶ μόνον ὅταν φύσις καὶ παιδεία συγκερασθοῦν ἁρμονικῶς, ἔχομεν τὸ ἀνώτερον εἶδος (βλ. Κομφουκίου, Τὰ Ἀνάλεκτα, ΣΤ — ΧVI, ἴδια εἰς ἐκδ. Ὁξφόρδης κατὰ μετάφρ. W.E. Soothill, 1947).

Ἐξ ἄλλου, ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον τῆς παιδείας, ἐμφανίζεται μία νέα ἀντίθεσις, διότι καλοῦνται νὰ ἐναρμονισθοῦν εἰς αὐτὴν ἢ παράδοσις πρὸς τὴν δημιουργίαν. Μόνη ἢ παράδοσις καθιστᾷ τὸν ἄνθρωπον ἀρτηριοσκληρωτικόν καὶ τὸν ἐμποδίζει νὰ προσαρμόζεται εἰς τὰς ἐκάστοτε ἀνάγκας τῆς ζωῆς ἢ δὲ δημιουργία μόνη μακρὰν τῆς παραδόσεως ἐξοδεύεται συνήθως ἐπὶ ματαίῳ, μὴ λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς πείρας τοῦ παρελθόντος (Ἴωνος Δραγοῦμη, Ἑλληνικὸς Πολιτισμὸς, Ἀθῆνα 1927, σελ. 203, 204). Τὴν μέσην ὁδὸν δά ἀπετέλει ἐν προκειμένῳ ἡ προσπάθεια συνδέσεως τῶν στοιχείων τοῦ παρελθόντος — ἀδιακρίτως νεκρῶν ἢ ζωντανῶν — πρὸς τὴν ζωὴν μας, ἐνῶ τὴν ἁρμονίαν ἢ ἐπιλογὴν ἀξιών τοῦ παρελθόντος συγγενῶν πρὸς τὰς συγχρόνους τάσεις καὶ ἢ ἀφομοίωσις τῶν ἀξιών τούτων πρὸς δημιουργίαν νέων ἀξιών. (Τὸ θέμα ἀναπτύσσει κατὰ ποιητικώτατον τρόπον ὁ Nietzsche εἰς τὸ «Also sprach Zarathustra» καὶ δὴ εἰς τὸ κεφάλαιον μὲ τὸν τίτλον «Von den drei Verwandlungen»).

ἡ ἀνδρεία (ἐναρμόνισις δειλίας καὶ θράσους) καὶ ἡ σωφροσύνη (ἐναρμόνισις ἀκολασίας καὶ ἀναισθησίας) ^(19α) δίδουν ἐξισορροπούμεναι μέσφ τῆς φρονήσεως μίαν νέαν ἁρμονίαν, τὴν ἐδρυτέραν ἀξίαν τῆς δικαιοσύνης ^(19β). Τὴν τοιαύτην δὲ πυραμίδα τῶν ἁρμονιῶν ἀνέρχεται τις διὰ συνεχοῦς ἀγῶνος ἐσωτερικοῦ καὶ ἐξωτερικοῦ, ἀγῶνος διὰ τοῦ ὁποίου πάντως δικαιώνει τις τὴν ἀνθρωπίνην του ὑπαρξιν.

II. ΑΙ ΜΟΡΦΑΙ ΤΗΣ ΑΡΜΟΝΙΑΣ

6. Ἡ ἁρμονία, συγκεντροῦσα τὰ περισσότερα δυνατὰ πνευματικὰ πλεονεκτήματα μιᾶς καταστάσεως καὶ δικαιώνουσα τὴν ὑπαρξιν τοῦ ἀνθρώπου, ἀποτελεῖ βεβαίως ἓνα ἐξαιρετικῶς ἑλκυστικὸν στόχον. Παραλλήλως ὁμως ἡ ἁρμονία προκύπτουσα ἐκ τῆς συνεχοῦς διαπάλης τῶν ἀντιθέτων δυνάμεων ⁽²⁰⁾, συνιστᾷ μίαν ἐξαιρετικῶς ἐπισφαλῆ ἰσορροπίαν,

---

Γενικώτερον ἄρα βλέπομεν ὅτι ἡ σύζευξις ἀντιθέσεων παρουσιάζεται συνήθως ὑπὸ τὴν μορφήν συζεύξεως στοιχείων ὑποκειμενικῶν (φύσις, δημιουργία) καὶ ἀντικειμενικῶν (παιδεία, παράδοσις) δηλ. ὑπὸ τὴν μορφήν ἐνός συνεχοῦς διαλόγου τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸ περιβάλλον του, διαλόγου ὅστις ἐπιτυγχάνεται μέσφ τῆς σκέψεως (Κωνστ. Τσάτσου, Ἡ κοινωνικὴ φιλοσοφία τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων, Ἀθῆναι 1970³, κεφ. Η—σελ. 94) [πρβλ. σημ. 30].

(19α) Ἀριστ. Ἠθ. Νικομ. II, II, 7—1104 α 20 ἐπ.

(19β) Πλάτωνος Νόμοι Α, 621 C.

(20) Ἡρακλείτου, ἀπ. 27 (ἐν Wheelwright, op. cit): *διὸ καὶ μέμφεται τῷ Ὀμήρῳ [Ἡράκλειτος], εἰπόντι· ὡς ἕρις ἐκ τε θεῶν ἐκ τ' ἀνθρώπων ἀπόλοιτο [Ἰλ. Σ, 107]· οἰχῆσθαι γὰρ φησι πάντα.* Περὶ τοῦ ὅτι ἡ τοιαύτη διαπάλη εἶναι συνεχῆς, συνυφασμένη πρὸς τὴν δημιουργίαν, βλ. τὴν ὀρθὴν ἐπιχειρηματολογίαν I.M. Δασκαλόπουλου εἰς τὴν μελέτην του «Ἡ Φύσις τοῦ Πολέμου» ἐν Ζητήματα Α, Ἀθῆναι 1971, σελ. 40 ἐπ. Περὶ δὲ τοῦ ἀγωνιστικοῦ περιεχομένου τῆς ἐννοίας τῆς ἁρμονίας βλ. εἰδικώτερον Κωνστ. Βουρβέρη, Τὸ Ἀγωνιστικὸν Πνεῦμα τῶν Ἑλλήνων, Ἀθῆναι 1964, σελ. 10 ἐπ.

Τὴν διαπάλην ταύτην τῶν ἀντιθέτων δυνάμεων ἐν τῷ κόσμῳ παριστᾷ προσφυῶς καὶ ὁ Κωστής Παλαμᾶς εἰς τὸ ἔργον του «Ὁ Δωδεκάλογος τοῦ Γύφτου» (Λόγος Θ', στρ. 24). Λέγει ἐκεῖ ὁ ποιητής:

*Γιατὶ καὶ ὁ κόσμος ὁ βαθὺς
γεννιέται πάντα ἀπὸνα πάλεμα
σὰ δοξαριοῦ, μὲ μιὰ χορδῆ*

ἡ ὁποία δυσχερῶς μὲν ἀποκτᾶται, δυσχερέστερον δὲ διατηρεῖται⁽²¹⁾.

Ἡ ἴδια δὲ διαπάλη ἡ ὁποία διεξάγεται συνεχῶς εἰς τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον μεταξὺ τῶν ἀντιθέτων δυνάμεων π.χ. τοῦ πολέμου καὶ τῆς εἰρήνης, καταλήγουσα ἐνίοτε εἰς τὴν ἰδανικὴν κατάστασιν τῆς ἐξωτερικῆς ἁρμονίας, διεξάγεται καὶ εἰς τὸν ἐσωτερικὸν κόσμον τοῦ ἀνθρώπου⁽²²⁾ (ὡς ἀτόμου ἢ μέλους τοῦ συνόλου λαμβανομένου), κυρίως μεταξὺ τῶν δυνάμεων αἱ ὁποῖαι τείνουν πρὸς μίαν πνευματικὴν μεταρσίωσιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐκείνων αἱ ὁποῖαι τὸν φέρουν πρὸς μίαν ἀποπνευματοποίησίν του⁽²³⁾. Βεβαίως εἰς ἐκάστην σκέψιν ἢ/καὶ πρᾶξιν τοῦ ἀνθρώπου ἐμπεριέχονται στοιχεῖα ἐξ ἀμφοτέρων τῶν δυνάμεων τούτων, δηλ. καὶ τῶν ὄλικῶν καὶ τῶν πνευματικῶν. Ἐνσπόμεται δὲ εἰς τὸν ἄνθρωπον — καὶ πρὸς τὴν κατεύθυνσιν αὐτὴν τείνει μᾶλλον

---

*κι ὅ,τι εἶν' ὄραϊο κι ὅ,τι μεγάλο
στέκει ἐδῶ πέρα,
μέσα στὴ λύσσα ἐνὸς πολέμου
δουλεύεται, κ' ἔχει πατέρα
τὸ νικητῆ.*

(21) Πλάτωνος Φαίδων 92C: *τελευταῖον δὲ πάντων ξυνίσταται ἡ ἁρμονία καὶ πρῶτον ἀπόλλυται*. Πρβλ. Γαληνοῦ Περὶ Κράσεων Α, IX — 566 Ὁμοίως ὁ ἑλληνιστὴς J.H. Finley, jr. εἰς ὁμιλίαν του κατὰ τὴν Συνάντησιν τῶν Ἀθηνῶν 1964 (βλ. τὸ ὑπὸ τοῦ Β.Ε.Ι. ἐκδοθὲν τεῦχος μὲ τὰς ὁμιλίας, σελ. 72), παρατηρεῖ: *Ἡ δλοκλήρωσις, ἐσκέπτετο ὁ Ἡράκλειτος (ἐν Fragm. Vors. 22 B 51), κεῖται ἐπὶ μιᾷς ταλαντευομένης ἀκμῆς. Τὸ νοητόν, συνεχῶς διακυβευόμενον, πρέπει συνεχῶς νὰ ἀνακτᾶται.*

(22) Πρβλ. Ἰωάννην Συκουτρῆν ἐν Μελέται καὶ Ἄρθρα, Ἀθήναι 1956, σελ. 259: ... *Ὁ κόσμος ποὺ κλείει ὁ ἄνθρωπος εἰς τὰ στήθη του, [εἶναι] μέγας, ὅσον καὶ ὁ ἐξωτερικὸς κόσμος, ἀπέραντος ὠκεανὸς μὲ τρικυμίας καὶ θυμούς, μὲ τ' ἀνήριθμον γέλασμα τῶν κυμάτων καὶ τοὺς ἀνεξερευνήτους βυθοὺς του, μὲ μυρίας δυνάμεις, ποὺ συμπλέκονται καὶ ἀνταγωνίζονται μεταξὺ των. Ἡ κάθε μία ἔχει τὴν ἀξίαν καὶ τὴν δικαιολογίαν τῆς ὑπάρξεώς της. Ἔτσι τὸ πρόβλημα τῆς ζωῆς παρουσιάζεται εἰς τοὺς ἀνθρώπους μὲ τ' ἄγρυνα μάτια ὡς ζήτημα ἰσορροπίας μεταξὺ τῶν δυνάμεων αὐτῶν, ἰσορροπίας ποὺ κάθε φορὰν χρειάζεται στερῆσιν καὶ διαρκῶς ἀκούραστον ἀπαιτεῖ τὴν προσοχὴν καὶ τὴν προσπάθειαν.*

(23) Εἰς ἓνα σημεῖον τοῦ Faust (στ. 1112 — 1117 εἰς ἐκδ. Reclam) ὁ Goethe λέγει:

*Zwei Seelen wohnen, ach! in meiner Brust,
Die eine will sich von der andern trennen;
Die eine hält in derber Liebeslust
Sich an die Welt mit klammernden Organen;
Die andre hebt gewaltsam sich vom Dust
Zu den Gefilden hoher Ahnen*

οὗτος⁽²⁴⁾ — νὰ διασπάσῃ τὸν φαῦλον κύκλον τῆς τύχης του⁽²⁵⁾ καὶ νὰ ἐναρμονίσῃ τὰς ἐσωτερικάς του δυνάμεις πρὸς τὰ ἐρεθίσματα τοῦ περιβάλλοντος κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε εἰς τὰς ἀντιδράσεις του πρὸς αὐτὰ νὰ κατισχύουν αἱ δυνάμεις αἱ πνευματικαί⁽²⁶⁾. Ἐφ' ὅσον ἐπιτύχῃ τὴν ἐναρμόνισιν ταύτην ὁ ἄνθρωπος, λέγομεν ὅτι ἐπέτυχεν ἐσωτερι-

Πρβλ. I.M. Δασκαλοπούλου, Περὶ τῆς Βαθυτέρας Φύσεως τοῦ Ἐγκλήματος, Ἀθῆναι 1968, σελ. 38 ἐπ. καὶ K. Jaspers, Einführung in die Philosophie, München (Piper) 1957, σελ. 59.

(24) Χαρακτηριστικοί εἶναι ἐν προκειμένῳ οἱ ἀκόλουθοι δύο στίχοι ἀπὸ ἀπὸ τὸ ποίημα τοῦ Fr. Hölderlin »Hymne an die Göttin der Harmonie«:

Unbegrenzte, reine Liebe ziehe
Freundlich uns zur hohen Harmonie

Ἐπίσης ὁ Victor Hugo εἰς τὰς Contemplations (βιβλ. 5, III, VI = 359 ἐπ.: εἰς ἐκδ. Joseph Vianey, Paris 1922, τόμ. 3, σελ. 33) λέγει :

...je suis toujours celui
qui va droit au devoir, dès que l'honnête a lui,
Qui, comme Job, frissonne aux vents, fragile arbuste,
Mais veut le bien, le vrai, le beau, le grand, le juste.

Πρβλ. Παύλου, Πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολή, 12.2: *Καὶ μὴ συσχηματίζεσθε τῷ αἰῶνι τούτῳ, ἀλλὰ μεταμορφοῦσθε τῇ ἀνακαινώσει τοῦ νοῦς ὑμῶν, εἰς τὸ δοκιμάζειν ὑμᾶς τι τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, τὸ ἀγαθὸν καὶ εὐάρεστον καὶ τέλειον.*

(25) W. Shakespeare, Hamlet (πρ. III, σκ. II, στ. 68 — 71):

...and bless'd are those
Whose blood and judgment are so well co-mingled
That they are not a pipe for fortune's finger
To sound what stop she please

(26) Πρβλ. Πλάτωνος Πολιτεῖαν Δ, 442α ἐπ. Πάντως ὡς καθίσταται φανερόν, τὰ ἐρεθίσματα τῶν περιβάλλοντος καὶ δὴ ὑπὸ τὴν μορφήν τῶν ἀντιξοοτήτων, ἀποτελοῦν βασικὴν προϋπόθεσιν διὰ τὴν ἐπίτευξιν τῆς πνευματικῆς τελειώσεως. Πρβλ. σχετικῶς De Montaigne Essais εἰς ἐκδ. R. Dezeimeris et H. Barckhausen, Bordeaux 1873, τόμ. Β', σελ. 2 (=βιβλ. II, κεφ. 11): *car il semble que le nom de la vertu presuppose de la difficulté, du combat et du contraste, et qu' elle ne peut estre sans partie.* Ἐπίσης Ψαλμὸν ρκε', 5—6:

οἱ σπείροντες ἐν δάκρυσιν
ἐν ἀγαλλιάσει θεριοῦσιν,
πορευόμενοι ἐπορευόντο καὶ ἔκλειον
αἶροντες τὰ σπέρματα αὐτῶν
ἐρχόμενοι δὲ ἤξουσιν ἐν ἀγαλλιάσει
αἶροντες τὰ δράγματα αὐτῶν.

κὴν ἁρμονίαν⁽²⁷⁾, δηλ. ὅτι ἦντλησεν ἐκ τοῦ ἑαυτοῦ του τὴν μεγίστην δυνατὴν πνευματικὴν ὠφέλειαν⁽²⁸⁾.

7. Μεταξὺ τῆς ἐξωτερικῆς ἁρμονίας, τῆς ὑπαρχούσης ὡς ἰδανικοῦ εἰς τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον τοῦ ἀνθρώπου, καὶ τῆς ἐσωτερικῆς, τῆς ὑπαρχούσης ὡς πνευματικῆς ἰσορροπίας ἐν τῇ ψυχῇ⁽²⁹⁾ τοῦ ἀνθρώπου, ὑπάρχει στενὴ συνάφεια: Ὁ συλλαμβάνων τὴν ἐξωτερικὴν ἁρμονίαν τοῦ κόσμου θέτει διὰ τὴν ψυχὴν μίαν πνευματικὴν κατεύθυνσιν εἰς τὴν ἐπίδιωξιν τῆς ὁποίας θὰ χρησιμοποιηθοῦν ἀντιστοίχως τὰ πνευματικὰ ἐφόδια τοῦ ἀνθρώπου. Ἀλλὰ διὰ τῆς χρησιμοποίησέως τῶν τὰ πνευματικὰ ταῦτα ἐφόδια θὰ ἀναπτυχθοῦν καὶ θὰ κατισχύσουν τῶν μὴ πνευματικῶν, ἐπιτυγχανομένης οὕτω τῆς ἐσωτερικῆς ἁρμονίας. Καὶ ἀντιστρόφως ὁ ἐπιτυγχάνων ἐντός του τὴν ἐσωτερικὴν ἁρμονίαν δημιουργεῖ διὰ τὸ πνεῦμα του τὰς προϋποθέσεις αἱ ὁποῖαι ἀπαιτοῦνται διὰ νὰ συλλαμβάνῃ οὗτος καὶ νὰ πραγματοποιή τὴν ἐξωτερικὴν ἁρμονίαν.

Στενὴ λοιπὸν εἶναι ἡ συνάφεια μεταξὺ ἐξωτερικῆς καὶ ἐσωτερικῆς ἁρμονίας. Ὅσάκις δὲ αἱ δύο ἁρμονίαι ἔρχονται εἰς ἐπαφὴν, ὁσάκις δηλ. τὰ πνευματικὰ πλεονεκτήματα μιᾶς καταστάσεως ἔρχονται (ὡς ἰδανικά)

Τέλος πρὸς Fr. Nietzsche, Also sprach Zarathustra εἰς ἔκδ. Goldmann σελ. 168 (=III, 13): *Ach, meine Tiere, das allein lernte ich bisher, dass dem Menschen sein Bösestes nötig ist zu seinem Besten.*

(27) Πρὸς Πλάτωνος Συμπόσιον 186D—E καὶ Ἐμπεδοκλέα ἐν Fragm. Vors. 31 B 20:

*Τοῦτο μὲν ἂν βροτέων μελέων ἀριδείκετον ὄγκον·
ἄλλοτε μὲν Φιλότῃτι συνερχόμεν' εἰς ἐν ἀπαντα
γυῖα, τὰ σῶμα λέλογχε, βίον θαλέθοντος ἐν ἀκμῇ·
ἄλλοτε δ' αὖτε κακῆσι διατμηθέντ' Ἐρίδεσσι
πλάζεται ἀνδιχ' ἕκαστα περιρρηγμῖνι βλοιο.*

(28) Καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν πάντως ταύτην τὰ ὀλιγώτερον πνευματικὰ ἀγαθὰ (π.χ. πλοῦτος, υἰεία, σωματικὸν κάλλος) χαλιναγωγούμενα θὰ χρησιμεύσουν ὡς μέσα πρὸς ἐπίτευξιν τῆς ἁρμονίας καὶ ὡς γέφυρα τῆς ἁρμονίας ταύτης πρὸς τὴν ζωὴν καὶ τὴν ἐγγενῆ ἀνθρωπίνην ἀδυναμίαν.

(29) Πάντως τόσοσ ὁ Πλάτων (Φαῖδ. 92A ἐπ.) ὅσων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης, (Περὶ Ψυχῆς I, IV, 407b27 ἐπ.) δὲν ἐδέχοντο ὅτι ἡ ψυχὴ αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἀποτελεῖ ἁρμονίαν. Ἐμπεριστατωμένην καὶ ἐμβριδῆ ἀνάλυσιν τοῦ θέματος ἐξ ἐπόψεως πλατωνικῆς φιλοσοφίας βλ. εἰς Evanh. M o u t s o p o u l o s, La Musique dans l' oeuvre de Platon, Paris 1959 (Presses Universitaires de France), μέρος πέμπτον, σελ. 321 ἐπ.

εις επαφήν πρὸς ἄνθρωπον ἔχοντα ἐξισορροπήσει τὴν ἐσωτερικὴν του διαπάλην ἐπιτυχῶς, ἐπέρχεται τῶν δύο τούτων ἁρμονιῶν ἢ τ α ὑ τ ι σ ι ς⁽³⁰⁾. Ἡ ἐξωτερικὴ δηλ. ἁρμονία ὑπὸ τὴν ἀπόλυτον καὶ στατικὴν της μορφὴν ἔρχεται καὶ ἐγκαθίσταται εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἐσωτερικῶς ἐνηρμονισμένου ἀνθρώπου.

8. Ἄλλ' οἱ πλείστοι ἄνθρωποι ἀφ' ἐνὸς μὲν ἐξ αἰτίας τῆς ἐνδεοῦς βιολογικῆς των καταβολῆς⁽³¹⁾ καὶ ἀφ' ἑτέρου λόγῳ τῆς ἐν τῷ χρόνῳ μεταβαλλομένης προσωπικότητός των, δυσχερῶς ἐπιτυγχάνουν τὴν ἐσωτερικὴν ἁρμονίαν ἀλλὰ καὶ τότε ἀκόμη, διατηροῦντες ταύτην ἐπ' ὀλίγον, μεταπίπτουν ἐν συνεχείᾳ εἰς νέαν ἐσωτερικὴν διαπάλην⁽³²⁾. Διὰ τοῦς

---

(30) Παρεμφερῆς ὑπῆρξεν ἐν προκειμένῳ καὶ ἡ γνώμη τοῦ Hegel, ὡς αὕτη διατυποῦται εἰς τὸ κλασικὸν ἔργον του »Grundlinien der Philosophie des Rechts« (Leipzig 1930³) καὶ δὴ ἐν τῇ εἰσαγωγῇ τοῦ ἔργου τούτου. Κατὰ τὸν Hegel ἡ ὑποκειμενικὴ βούλησις, ἐμφανίζουσα τὰ ἄτομα πάσχοντα ἐκ τῆς αὐθαιρεσίας τυχαίων ὑποκειμένων, συζεύγνυται πρὸς τὴν ἀντικειμενικὴν βούλησιν, τείνουσαν νὰ ἀνυψώσῃ τὰ ἄτομα πρὸς τὴν πνευματικότητα. Ἐφ' ὅσον δὲ εἰς ἐν ὠρισμένον σημεῖον ὑποκειμενικὴ καὶ ἀντικειμενικὴ βούλησις συμπέσουν, τὰ ἄτομα φθάνουν μέχρι τοῦ κόσμου τῶν ἰδεῶν, τοῦ ἀπολύτου πνεύματος, τῆς ταυτότητος τοῦ πνεύματος πρὸς ἑαυτό. (Πρβλ. Παν. Κ. Κ α ν ε λ λ ο π ο ὑ λ ο υ, Προβλήματα Φιλοσοφίας καὶ Κοινωνιολογίας τῆς Ἱστορίας, Ἀθῆναι 1936, σελ. 62, ὡς καὶ τὸ ἄρθρον τοῦ G. Carone Β τ α γ α ἐν τῇ Enciclopedia Filosofica (Venezia—Roma, 1957, τ. I, λήμμα Dialettica) περὶ τῆς Διαλεκτικῆς τοῦ Ἑγέλου. Κριτικὴν τῆς περὶ ἀντιθέσεων θεωρίας τοῦ Hegel βλ. ἐνδεικτικῶς εἰς Κωνστ. I. Λ ο γ ο δ ἔ τ ο υ, Ἡ Φιλοσοφία τοῦ Ἑγέλου καὶ ἡ ἐπίδρασις αὐτῆς ἐπὶ τὴν νεωτέραν καὶ σύγχρονον διανόησιν, Ἀθῆναι 1939, τόμ. Β' τμ. Δ § 11 (=σελ. 542 ἐπ.).

Παραπλησίως θεωρίας ἀνέπτυξεν ὁ Hegel καὶ εἰς ἄλλα ἔργα του (Phänomenologie des Geistes, 1807· Enzyklopädie, 1817 κ.δ.) διευκρινίσας ὅτι κατὰ τὴν πρὸς τὴν τελείωσιν πορείαν του τὸ πνεῦμα: ὡς ὑποκειμενικὸν μὲν ἀποκαλύπτεται εἰς τὰς παντοίας ἐκδηλώσεις τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου (τὴν αἴσθησιν, τὴν νόησιν, τὴν βούλησιν) ὡς ἀντικειμενικὸν ἐμφανίζεται εἰς τὰ κοινωνικὰ δημιουργήματα (δίκαιον, ἠθικὴ, Ἱστορία καθόλου) ὡς ἀπόλυτον δὲ τὸ πνεῦμα, ἦτοι ὡς σύνθεσις ὑποκειμενικοῦ καὶ ἀντικειμενικοῦ, ἀποκαλύπτεται εἰς τὴν τέχνην, τὴν θρησκείαν καὶ τὴν φιλοσοφίαν, ἀνυψούμενον τότε εἰς τὴν ἀκραν βαθμίδα τῆς αὐτοσυνειδήσεως [βλ. προχείρως Κ. Θ. Π α π α λ ε ξ ἄ ν δ ρ ο υ, Συνοπτικὴ Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας, Ἀθῆναι 1965², σελ. 133 ἐπ. καὶ Θεοφ. Β ο ρ ἔ α, Εἰσαγωγή εἰς τὴν Φιλοσοφίαν, Ἀθῆναι 1935, σελ. 145 ἐπ. (§ 27)].

(31) Πρβλ. Ἑμμ. Ρ ο ἰ δ ἦ ν ἐν Ἀνέκδοτοι Σκέψεις (Ἔρευνα), Ἀλε-

πλείστους άρα ανθρώπους ή έλλειψις έσωτερικής άρμονίας καθιστά και την έξωτερικήν άρμονίαν υπό την άπόλυτον, στατικήν μορφήν της άπρόσιτον.

*Απαιτείται δέ ώς εκ τών μεταβαλλομένων εκάστοτε καταστάσεων ή μορφή μιās άλλης άρμονίας, μία δυναμική άρμονία. Αυτή, διηλεκώς μεταβαλλομένη, θα έχη ώς έργον νά συνδέη τās άνευ έσωτερικής άρμονίας ύπαρχούσας δυνατότητας του ανθρώπου (ώς άτομου ή μέλους ομάδος λαμβανομένου) προς την (άπόλυτον) έξωτερικήν άρμονίαν⁽³³⁾. *Η έξισορρόπησις δηλ. εις την περίπτωση αυτήν θα συνδέη την έξωτερικήν, την στατικήν άρμονίαν (π.χ. άμιλλα) προς την εκάστοτε ύπάρχουσαν κατάστασιν του ανθρώπου⁽³⁴⁾. *Όσον δέ περισσότερο πνευματικός θα είναι ο άνθρωπος, τόσο περισσότερο θα είναι τὰ πνευματικώς χρήσιμα στοιχεία τὰ όποια θα λαμβάνη από την έξωτερικήν άρμονίαν και θα άξιοποιή.

*Εκάστη νέα νίκη του ανθρώπου εις την διαπάλην του εναντίον τών ζωικών όρμών θα τον φέρη πλησιέστερον εις την πραγμάτωσιν τής έ-

---

ξάνδρεια 1932, σελ. 18: *Αφού αναβή τις δια κλίμακος άφαιρέσεων εις την κορυφήν όπου ίσταται ή ιδέα του Έγέλου, τὸ "Εν πάν, τὸ άπόλυτον, ή άλλη τις τοιαύτη άρχή, αισθάνεται στενοχωρίαν οίαν οί αναβάντες εις άπάτητον άκρώρειαν, όπου ο άήρ δέν έχει πλέον την αναγκαίαν προς συντήρησιν τής ζωής πυκνότητα και όπου οὐδεις άκούεται επίγειος ήχος ούτε ρέοντος ύδατος, ούτε τριζοντος φύλλου ή βομβοῦντος έντόμου. *Αλλ' ο άνθρωπος δέν επλάσθη όπως διαιτᾶται εις τοιαῦτα ύψη. (*Η τοιαύτη μεταφορά του Ροΐδου, εύφυής κατά βάσιν, άφορᾷ πάντως μόνον εις την βιολογικήν καταβολήν του ανθρώπου, σημαντικώς καμπομένου πρό τών δυσχερειών, και ούχι εις τās ψυχικάς του δυνάμεις, αί όποιαί άντιθέτως είναι πλασμένοι και δύνανται νά τον οδηγήσουν εις την τελείωσιν).

(32) Πρβλ. *Ι.Ν. Θεοδωρακοπούλου, Μαθήματα Εισαγωγής εις την Φιλοσοφίαν, Άθήναι 1965, τεύχ. Β, σελ. 35.

(33) Τήν σκέψιν ταύτην εξέφρασεν επιτυχώς ο Κικέρων (De Officiis, I, XXXI—IIΟ) λέγων: *Sic enim est faciendum, ut contra universam naturam nihil contendamus, ea tamen conservata propriam nostram sequamur.*

(34) Τρόπόν τινα δηλ. εις την δυναμικήν άρμονίαν συνδυάζεται τὸ πραγματικόν προς τὸ ιδεατόν, με τāsιν όπως φθάση ο άνθρωπος εις την στατικήν άρμονίαν, όπου ύπάρχει μόνον ή κατάσταση του ιδεατού. Τὸ πραγματικόν εύρίσκεται έν τῇ φύσει και ύπάρχει ώς άπειρον διά του πεπερασμένου. *Αντιθέτως τὸ ιδεατόν εύρίσκεται έν τῷ πνευματικῷ κόσμῳ και ύπάρχει ώς πεπερασμένον διά του άπέιρου. Νόμος τής φύσεως είναι τὸ πέ-

ξωτερικῆς ἁρμονίας⁽³⁵⁾. Καὶ τοῦτο θὰ συμβαίνει μέχρις οὗτο χαλιναγωγίῃ κατὰ τὸ δυνατόν πλήρως τὰς ὁρμὰς ταύτας καὶ ἐπιτύχῃ τὴν ταύτισιν τοῦ πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν ἁρμονίαν, ὁπότε ὁμοῦ καὶ πάλιν θὰ χρειασθῆ ἀγῶν πρὸς διατήρησιν τῆς καταστάσεως αὐτῆς.

9. Τὸ ἰδανικὸν ἄρα τῆς στατικῆς ἁρμονίας προσαρμόζεται εἰς τὰς ἐκάστοτε περιστάσεις, ἀναλόγως τῶν ὑπαρχουσῶν ἀναγκῶν⁽³⁶⁾. Συνεπῶς εἰς

ρας. Νόμος τοῦ πνεύματος, τῆς ἱστορίας εἶναι τὸ ἄπειρον (F.W.J. Schelling, Vorlesungen ueber die Methode des academischen Studiums (1802) ἐν Schellings Werke (ἐπιμ. Schröter), τ. 3ος, σελ. 229—374. Πρβλ. Παν. Κ. Κανελλοπούλου, Προβλήματα Φιλοσοφίας καὶ Κοινωνιολογίας τῆς Ἱστορίας, Ἀθῆναι 1936, σελ. 55, ὡς καὶ Πλάτωνος, Φίληθον 23C ἐπ.).

(35) Αὐτὴ αὐτὴ ἡ ὁδὸς πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν ἁρμονίαν, πρὸς τὸ ἰδανικόν, μὴ οὔσα ἴσοιρος πνευματικότητος, μεταρσιώνει τὸν ἄνθρωπον ὑπεράνω τῆς καθημερινότητος καὶ παρέχει εἰς αὐτὸν μίαν γεῦσιν ἱκανοποιήσεως τόσο μεγαλυτέραν, ὅσον πλησιέστερον εὑρίσκεται οὗτος εἰς τὸ ἰδανικόν. Ἐκάστη δηλ. πνευματικὴ ὠφέλεια ἢ πλεονέκτημα πέραν τοῦ ὅτι ἀποτελεῖ βαθμίδα ὀδηγοῦσαν εἰς τινὰ ὑψηλοτέραν τοιαύτην ὠφέλειαν, ἐνέχει καὶ αὐτοτελεῆ ἀξίαν, ὡς τμήμα τῆς καθόλου πνευματικότητος. Ὡς λέγει προσφῶς ὁ Κ.Π. Καβάφης εἰς τὸ ποίημά του «Τὸ Πρῶτο Σκαλί» (1899):

*Κι ἂν εἶσαι στὸ σκαλί τὸ πρῶτο, πρέπει
νῶσαι περήφανος κ' εὐτυχισμένος.
Ἐδῶ ποὺ ἔφθασες, λίγο δὲν εἶναι
τόσο ποὺ ἔκαμες, μεγάλη δόξα.*

(36) Βλ. Πινδαροῦ Πυθ. II, 34. Πρβλ. ἐπίσης Κ. Παλαμά, «Ὁ Δωδεκάλογος τοῦ Γύφτου», Λόγ. Ε', στρ. 24:

*ξέρω ἀπ' ὅλα τὰ τραγοῦδια
μὰ γιὰ νὰ τὰ πῶ,
τὰ ταιριάζω τὰ τραγοῦδια
στὸ δικό μου τὸ σκοπό.*

Ἡ προσαρμογὴ αὐτὴ τοῦ ἰδανικοῦ πρὸς τὰς ἐκάστοτε περιστάσεις ἔχει τὴν ἔννοιαν ὅτι οὔτε ἐνδείκνυται νὰ λαμβάνη κανεὶς τὸ ἰδανικόν τῆς στατικῆς ἁρμονίας ὡς ἔχει, διότι συνήθως ἐπιχειρεῖ οὗτος κάτι ἀνώτερον τῶν δυνάμεών του, οὔτε πολὺ περισσότερον νὰ λαμβάνη αὐτοσφύτως ἢ καὶ παρηλλαγμένας ἔστω δυναμικὰς ἁρμονίας ἄλλων τόπων ἢ χρόνων, διότι τότε καὶ τὸ ἀνώτερον ἰδανικόν τῆς στατικῆς ἁρμονίας δὲν ἀξιοποιεῖ, καὶ τὰς εἰδικὰς συνθήκας ἐκάστου τόπου ἢ ἐποχῆς παραγνωρίζει.

Συνήθως οἱ ἄνθρωποι ἀπλῶς ἀντιγράφουν ὁ εἰς τὰς λύσεις τοῦ ἄλλου, ἀγνοοῦντες λύσεις μετὰ καθολικότεραν ἰσχύϊν ἢ παραμελοῦντες νὰ προσαρμόσουν τοῦλάχιστον τὰς ξέναις λύσεις εἰς τὰς ἰδικὰς τῶν συνθήκας (πρβλ.

τὴν οὕτω διαμορφουμένην δυναμικὴν ἁρμονίαν, τὴν ἐξισορροποῦσαν τὸ δέον πρὸς τὸ εἶναι (τὸ Sollen πρὸς τὸ Sein), ἢ ὑπερβολὴ εἶναι ὡσαύτως ἐν ἑκ τῶν χρησιμοποιουμένων μέσων. Παρ' ὅλον δηλ. ὅτι πρόκειται καὶ ἐδῶ περὶ ἁρμονίας, αὕτη λαμβάνει τὴν μορφήν τῆς ὑπερβολῆς, ὥστε νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ πραγμάτωσις τῆς στατικῆς μορφῆς. Οὕτω π.χ. ἡ ἐξισορρόπησις ἐλευθερίας καὶ τάξεως δίδει ὡς ἰδανικὸν τὴν κατάστασιν τῆς Εὐνομίας (ἀνωτ. σημ. 19). Ὅπου ὁμως ἡ τάξις εἶναι ὑπέρμετρος, διὰ νὰ «ἰσιώσῃ τὸ δένδρον» καὶ νὰ πραγματοποιθῇ τὸ ἰδανικὸν τῆς Εὐνομίας, θὰ

Δημ. Βερναρδάκη, Ἐπιστολιμαία Βιβλιοκρισία, ἐν Ν. Δραγούμη, Ἱστορικά Ἀναμνήσεις, Ἀθῆναι 1925* (Στοχαστής), σελ. 368). Καὶ εἶναι μὲν δυνατὴ ἡ υἱοθέτησις λύσεων ἀποτελουσῶν πρόσοδον διὰ τὸν ὑλικὸν πολιτισμὸν (Zivilisation). Τοῦτο ὁμως εἶναι δυσχερέστατον προκειμένου περὶ τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ (Kultur), ὃ ὅποτος προϋποθέτει μακροχρόνιον σχετικῶς εὐημερίαν πολιτικὴν καὶ οἰκονομικὴν καὶ ὃ ὅποτος πρέπει νὰ ἀνταποκρίνεται εἰς τὰς πράγματι ὑπαρχούσας ἀνάγκας ἐνός λαοῦ (Ἰωάν. Σουκκουρής ορ. cit. σελ. 111). Ὅσονδῆποτε λοιπὸν «προοδευτικῆ» καὶ ἂν εἶναι μία προσπάθεια αὕτη δὰ πέση εἰς τὸ κενὸν συμπαρασύρουσα καὶ τὸν δημιουργὸν τῆς, ἐφ' ὅσον τὸ ἔδαφος δὲν δὰ εἶναι πρόσφορον διὰ τὴν καρποφόρησίν τῆς, ἐφ' ὅσον δηλ. αὕτη δὲν δὰ ἀνταποκρίνεται εἰς τὰς πνευματικὰς ἀνάγκας τῆς δεδομένης ἐποχῆς. Διὸ καὶ πολλοὶ ἐκ τῶν πνευματικῶν σκαπανέων τῆς ἀνθρωπότητος ἐγένοντο κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ζωῆς των ἀντικείμενον ἀποδοκιμασίας καὶ διώξεων, τῆς ἀναγνωρίσεώς των ἐπελθούσης μόνον μετὰ θάνατον (π.χ. Σωκράτης, Χριστός). Ὡς διεπίστωσε μελαγχολικῶς ὁ Ἀνδρέας Ἀσκαρᾶτος—ὑποστὰς καὶ ὁ ἴδιος διώξεις ἐν ὄψῃ ἐξῆ:

*Ἄλλοίμονο σ' ἐκεῖν ποῦ διὰ τοῦ πνεύματος
ξεπεράσει ὅπως οὖν τὴν ἐποχὴ του·
βαρῶν καταφορὰν δημόσιου ρεύματος
θὰν τοῦ καταπιερᾶν τὴν ζωὴν του.*

*Μ' ἂν ἀκόμη βαλθῇ ἐξ ἐπιτηδεύματος
νὰ φέρῃ ἐμπρὸς τὴν κοινωνία μαζί του
τότε δλόκληρη αὕτη σὰν ἀπὸ νεύματος
θὰ νὰ πέση στὴν ἄθλια θπαρξή του.*

*Θὰ τὸν ἀποκηρύξῃ μὲ ἀτιμία
τότε ἡ μωρὴ καὶ ἀχάριστη Πατρίδα
καὶ μέσ' τὴν τόση ἀποδοκιμασία*

*δὲν θᾶχῃ εἰμὴ τὴν ἄχαρην ἐλπίδα
ναρθεῖ ἄλλη γενιὰ μὲ νοημοσύνη
νὰν τοῦ κάμη μιὰ μέρα δικαιοσύνη.*

(Εἶναι τὸ ποίημα «Ἐένος τῆς Ἐποχῆς του», τὸ ὅποτον εὑρηται ἐν τῇ συλλογῇ «Ποιήματα Ἀνέκδοτα», (Μάρης), Ἀθῆναι 1958, σελ. 38).

πρέπει ή πρὸς αὐτὴν ἄγουσα δυναμικὴ ἁρμονία νὰ δεχθῆ ἐπὶ τινὰ χρόνον τὴν ὑπαρξιν μιᾶς ὑπερβολικῆς ἐλευθερίας.

10. Αἱ ἁρμονίαι τὰς ὁποίας σχηματίζει κανεὶς διὰ τῆς ἐξισορροπήσεως τῶν ἀντιθέσεων διατρέχονται ὑπὸ μιᾶς κοινῆς ἐνοποιητικῆς γραμμῆς. Ἄκριβῶς δηλ. ἐπειδὴ αἱ ἁρμονίαι ἐπιτυγχάνονται ὅλαι διὰ τῆς μεγιστοποιήσεως τοῦ (ἀπολύτως ἢ σχετικῶς) δυνατοῦ πνευματικοῦ ὀφέλους, διαπνέονται ἅπασαι ὑπὸ πνευματικότητος, συνδεούσης ταύτας ὡς ἐνοποιητικὴ δύναμις⁽³⁷⁾. Τρόπόν τινὰ αἱ ἐπὶ μέρους ἁρμονίαι ἀποτελοῦν ψηφίδας συνιστώσας τὴν ὅλην ὑπόστασιν τῆς πνευματικότητος. Καὶ τοῦτο εἰς μὲν τὴν στατικὴν ἁρμονίαν θὰ συμβαίη κατὰ τρόπον ἀπόλυτον, ἢ δὲ ἄμιλλα π.χ. θὰ παρουσιάζεται ἀλληλένδετος πρὸς τὴν εὐνομίαν. Εἰς δὲ τὴν δυναμικὴν ἁρμονίαν ἢ πνευματικότης θὰ ἐκτείνεται μὲν βεβαίως μέχρις ὀρισμένου βαθμοῦ ἀναλόγου πρὸς τὴν ὑπάρχουσαν ἐντὸς ἐκάστου ἀνθρώπου πνευματικότητα, ἀλλ' ἢ πνευματικότης αὕτη ὑπὸ τὰ δεδομένα περιστατικὰ θὰ εἶναι ἢ αὕτη δι' ὅλας τὰς ἐπὶ μέρους ἁρμονίας. Ὅση π.χ. θὰ εἶναι ἢ τάσις πρὸς ἐπίτευξιν τῆς ἀμίλλης, τόση θὰ εἶναι καὶ ἢ τάσις πρὸς ἐπίτευξιν τῆς εὐνομίας⁽³⁸⁾. Καὶ ἢ τάσις αὕτη πρὸς τὰ ἰδεώδη τῆς ἁρμονίας θὰ κερδίζει, ἐφ' ὅσον τὸ ἐπιθυμεῖ τις, ὅλον ἐν καὶ περισσότερον ἔδαφος, «*ὥς οὐ δικαιοσύνη ἐπιστρέψη εἰς κρίσιν καὶ ἔχόμενοι αὐτῆς πάντες οἱ εὐθεῖς τῇ καρδίᾳ*» (Ψαλμ. 93.15).

(37) Δεδομένου ὅτι κατὰ τὴν γνωστὴν διάκρισιν τὸ πνεῦμα διασώζεται ἐνῶ ἢ ὕλη φθείρεται, δυνάμεθα ἴσως νὰ εἴπωμεν ὅτι ἢ ἁρμονία, κυρίως ὑπὸ τὴν στατικὴν τῆς μορφῆς, ἀποτελεῖ τὴν ἀμετάβλητον ἐν τῷ μέσῳ τῆς φθορᾶς ὄντοτητα ἐν τῇ ὁποίᾳ ἢ ζωὴ ὡς ἐνιαῖον τι ὅλον ἢ τοῦλάχιστον εἰς θεμελιώδεις διὰ τὴν ἀνθρωπίνην ὑπαρξιν φάσεις τῆς ἀποκαλύπτεται (Ι. Σουκουτρῆς, ὁρ. cit., σελ. 219, 235). Ὡς τοιαύτη ἢ ἁρμονία ἀποτελεῖ τὴν ζωοποιὸν δύναμιν εἰς τὰ πράγματα, προσδίδουσα εἰς αὐτὰ ἠθικὴν ἀξίαν (Ι.Ν. Θεοδώρακοπούλου, Εἰσαγωγή στὸν Πλάτωνα, Ἀθῆναι 1970*, σελ. 225) καὶ ἐνότητα εἰς τὰς ἀντιθέσεις (πρβλ. Ἡράκλειτον ἐν Fragm. Vols. 22 B 10, 22 B 88, 22 B 60, 22 B 57 καὶ Ἀριστ. Περί Κόσμου 396 θ).

(38) Πρβλ. Κικέρωνος, De Officiis II, X—35.

A Brief Summary of the Essay
CONFLICT AND HARMONY

by Nestor E. Courakis

The world physically appears to be invariable. Nevertheless gradually it is subject to change and to new forms. These new forms being a development from the older ones will finally result in a new situation, completely opposed to the previous situation. Hence one could say that the physical world develops through opposites.

Each of these opposites contains elements useful to the mind (advantages) as well as harmful to it (disadvantages). The advantages of the one opposite are disadvantages of the other. Therefore, if one desires to attain the maximum advantages of a situation and/or the possible minimum disadvantages, one has to combine the opposites, to balance them properly and thus attain harmony.

Externally this balance finds its expression in the form of the ideals, such as justice which is the balance between tolerance and severity. In order that one succeeds in overcoming and maintaining these ideals or, rather, this external harmony, one must for this reason prepare his soul, curbing his bestial impulses and assuring a status of internal harmony. But since this situation of internal harmony is difficult to be overcome and maintained, one usually reduces one's efforts to a simple balance between what should be done and what can be done, i.e. between the ideal of the external harmony (which is static) and the real existing conditions in each instance.

From this combination springs a new form of harmony—the dynamic. The more the existing conditions are used to help the mind, the closer one is led towards the static harmony, which is the status of complete spirituality.